

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend..

DeReformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

CALVIJN EN DE KERKORDE VAN GENÈVE I

De Ordonnances ecclésiastiques van 1541

'In de naam van God almachtig

Wij burgemeesters, Kleine en Grote Raad, met ons volk verzameld op het geluid van trompet en grote klok, volgens onze oude gebruiken, overwogen hebbende, dar het vóór alle dingen aanbeveling verdient de leer van het heilig evangelie van onze Heer in haar zuiverheid wèl te bewaren, de christelijke kerk op de wijze welke behoort, in stand te houden, de jeugd met het oog op de toekomst getrouw te onderwijzen en het hospitaal in goede staat te houden ter ondersteuning van de armen;

voorts dar dit alles slechts kan geschieden, wanneer er een bepaalde regel en gedragslijn is waaruit elke stand de aan zijn ambt verbonden plichten vernemen kan, hebben daarom goedgevonden dat de geestelijke regering (gouvernement spirituel), zoals onze Heer die in zijn Woord getoond en ingesteld heeft, in goede vorm wordt hersteld, zodat zij onder ons haar plaats heeft en door ons in acht zal worden genomen.

En alzo hebben wij verordend en bepaald, dat in onze stad en ons gebied de volgende kerkelijke bestuursregeling (police ecclésiastique) zal worden gevolgd en onderhouden, aangezien deze naar ons inzicht is ontleend aan het evangelie van Jezus Christus.'

HOOFDARTIKEI

Calvijn en de kerkorde van Genève I

D. Deddens

UIT DE SCHRIFT

Mozes en Maleachi

f.j. Verweij

KERKELIJK LEVEN

Verbondsvernieuwing

R. ter Beek

BUITENLANDSE KERKEN

Scholastiek in Singapore

J. Kamphuis

MISSIOLOGIE

Egyptenaren en het evangelie

IV (slot)

L.J. Joosse

Boekaankondiging

INGEZONDEN

De zin van het Hooglied

M.J. Arnnen

REAKTIE

Antwoord aan dr. M.J. Arntzen

H.M. Ohmann

BOEKBESPREKING

Coornhert herdacht

PERSCHOUW

W.G. de Vries

Deze woorden klonken 450 jaar geleden, op 20 november, in de Pieterskerk te Genève, waarheen trompetgeschal en klokgelui hadden opgeroepen.

Na deze woorden vond de plechtige voorlezing plaats van de *Ordonnances ecclésiastiques*, de Kerkelijke ordonnanties, die reeds door de genoemde overheidsinstanties waren aanvaard.

Na de voorlezing opperde niemand in de volksvergadering, de Algemene Raad, enig bezwaar. Genève bezat thans zijn door de overheid gesanctioneerde en gegarandeerde kerkorde.

Een kerkorde, uitsluitend bedoeld voor plaatselijk gebruik. Een kerkinrichting die van grote betekenis is geweest voor de kerken elders, met name de gereformeerde 'presbyteriale' kerken.

Hoe is deze kerkinrichting in de kerkorde van 1541 geregeld?

Enkele gegevens over Genève

In de hierboven geciteerde aanhef treden naar voren de burgemeesters, de Kleine en de Grote Raad van Genève. Evenals nog andere instanties komen zij ook in de inhoud van de Kerkelijke ordonnanties voor. Dit tnaakt het nodig, hier in 't kort iets te zeggen over de toenmalige bestuursorganen in Genève.

Sinds 1536 was de stad, waar het huis van Savoye rechen had uitgeoefend en waar de bisschop de eigenlijke bestuurder was geweest, een praktisch geheel zelfstandige stadsrepubliek. De drager van de soevereiniteit was nu de *Kleine Raad*, die in Calvijns tijd vijftientwintig leden telde, eti geleid werd door de vier burgemeesters. Voor het lidmaatschap kwamen alleen 'citoyens' in aanmerking. Hij kwam driemaal per week in het stadhuis bijeen.

kaast de Kleine Raad was er de *Raad van Zestig*. Deze was samengesteld uit de leden van de Kleine Raad en andere personen, door deze aangewezen; hij was dus te be-

schouwen als een uitbreiding van de Kleine Raad. De *Raad van Tweehonderd*, ook genoemd de *Grote Raad*, was weer een uitbreiding van de Raad van Zestig. Gaandeweg tiam de Grote Raad in tietekenis toc, ten koste van de tussen-raad, de Zestig. De Tweehonderd vergaderden minstens eenmaal per maand. Tenslotte was er, aan de basis, de *Algemene Raad*, waartoe alle manlijke burgers behoorden. Deze raad kwam elk jaar in februari bijeen om de vier burgemeesters en anderen te kiezen. Voorts kwam hij samen zo vaak daar een dringende reden voor was – zoals op die 20ste november 1541.¹

De stad telde, toen Calvijn in 1541 weer terug was, ongeveer 10.000 inwoners.² De bevolking liet zich in drie categorieën onderscheiden. In de eerste plaats waren er de 'habitants', de inwoners-zonder-meer, die geen enkel privilege hadden en slechts geduld werden. In de tweede plaats de 'bourgeois', de burgers die soms voor niets, maar meestal voor een som geld, het burgerrecht verkregen hadden, en daardoor ook het stemrecht. Tenslotte waren er de 'citoyens', de uit 'bourgeois' geboren.³

Het is opmerkelijk dat Calvijn pas in 1559 officieel 'bourgeois' werd: met eer werd het burgerschap hem toen aangeboden.⁴ Reeds binnen een jaar na zijn terugkomst zag hij, de niet-burger, zich belast met werk voor een iiicuwc wetgeving te Genève.⁵

De hand van Calvijn

Hoe zijn de *Ordonnances ecclésiastiques* tot stand gekomen?

Hier moeten we even terug naar Calvijns eerste periode in Genève. De jaren 1536 tot '38.

Toen hij daar arriveerde was er, naar zijn eigen woorden, nog zo goed als niets. 'Tout était en tumulte' – 't was één en al verwarring. Wat een ontzaglijke taak! Herstel, naar het Woord van God, van de verbasterde kerkelijke instellingen. Handhaving, tegenover magistraten die zich ook op kerkelijk gebied *de heren* achtten, van de rechten van Christus Jezus, de enige *Heer* van de kerk. Schriftuurlijke leiding aan een volk, vervreemd van Gods waarheid, weerbarstigen lichtzinnig.

Calvijn preekte, en de dienst des Woords is publiek, ieder heeft er toegang. Maar het heilig avondmaal? Bij de hediening van Woord en sacramenten behoort onafwijchaar de kerkelijke tucht. Behalve Woord- en sacramentsdienst heeft Calvijn als eerste eisen voor het bestaan en voortbestaan van Christus' kerk gesteld: de kerkelijke tucht en het kerkelijk onderwijs aan de jeugd. Beide kregen hun plaats in de *Articles*, door de predikanten aan de Kleine Raad aangeboden op 16 januari 1537. Hierin werd uiteengezet, *op* welke punten verdere reformatie van de kerk te Genève door hen noodzakelijk werd geacht.⁶ Dit reformatisch program, dat het stempel van Calvijn droeg, werd door de Kleine Raad aanvaard. Kort daarna verscheen er van Calvijns hand een Catechismus, en (in samenwerking niet Farel) een Geloofsbelijdenis die alle burgers en inwoners van Genève en onderhorigheden moesten zweren te bewaren en te houden.⁷

KERNREDACTIE

DH. W.G. DE VRIES (jendred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. TIRBECK, DRS. B. LUITEN, DRS. C.J. DE RIJTER, PROF. DR. C. FRIMP, DRS. H. VELDMAN, "ROF. DR. K. VELINC

MEDEWERKERS

DRS. J.A. HOHSEMA, J.M. DE JONG, A.JOH. KISJES, DRS. J. MCSELINK, DRS. J. SMOLIK

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan R. le Cointre BV., Postreckening 406310 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 83,50 per jaar, f 44,75 per halfjaar; studenten f 68, per jaar (binnen land). Buitenland: f 137,50 per jaar (zestpost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,55 (exc. porto)

ADVERTENTIES

Preis: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Over het vervolg, tot liet jaar 1541, zullen we hier niet uitweiden. Slechts enkele korte notities. Veel verzet onder het volk. Een steeds onwelwillender houding van de overheid. Steeds grotere spanning, niet alleen door de moeilijkheden rondom de instemming met de Geloofsbelijdenis en de kerkelijke tucht, maar ook, en tenslotte vooral, door de kwicitie: in hoever heeft de overheid zeggenschap over het interne leven van de kerk. Op 23 april 1538 besluit de Algemene Raad met overgrote meerderheid dat Farel, Calvijn en Coraud de stad binnen drie dagen moeten verlaten.

Dan volgt voor Calvijn zijn Straatsburgse tijd, met heel zo profijelijk contact met Bucer; het ambtelijk werk in de Franse vluchtelingengemeente; zijn verzorging van de tweede, uitgebreide druk van de Institutie. En zoveel meer. De situatie te Genève verandert, de verzoeken om daarheen terug te keren worden al dringender. Tenslotte geeft hij zich gewonnen, zijn hart aan de Meer ten offer brengend. Op 4 september 1541 verlaat hij de vrije Duitse rijksstad. Hij heeft uit Genève positieve toezeggingen ontvangen op twee essentiële punten: de Catechismus en de kerkelijke tucht.

Aan een definitief verblijf gedurende heel zijn verdere leven denkt Calvijn niet, wanneer hij de stad die hem verdreef weer binnenkomt. Hij verschijnt nog diezelfde dag, 13 september, in de Kleine Raad. Er moet nu orde op de zaken van Christus' kerk worden gesteld. Calvijn verzoekt de instelling van een raadscommissie (zes leden) om met de predikanten in overleg te treden. Na bewilliging van de raad tigt hij zelf onmiddellijk aan het werk. Reeds binnen veertien dagen, op 26 september, kan het ontwerp van een kerkelijke ordening worden aangeboden aan de Kleine Raad. Deze heeft inmiddels besloten dat het te ontwerpen document aan het oordeel van de verschillende leden onderworpen moet worden.

De eerste instantie die zich nu met het ontwerp bezig houdt is de Kleine Raad. Bij zijn eerste behandeling is hij van oordeel dat op diverse punten enige wijziging of toevoeging wenselijk is. Bij de behandeling in tweede lezing brengt hij nog enkele veranderingen aan. In de hierop volgende fase wordt er nog weer iets gewijzigd door de Raad van Tweehonderd, maar, verreweg de meeste amendementen zijn te herleiden tot de Kleine Raad.⁸

Gaat men de veranderingen na, dan tekent zich duidelijk de tendens af naar een steviger greep van de overheid in allerlei kerkelijke aangelegenheden, zoals die naar voren werden gebracht in het ontwerp. We zullen hierop nog terugkomen.

Men verlieze niet uit het oog, dat de beslissing inzake de inhoud van de Kerkelijke ordonnances aan de overheid stond, en dat zij het was die de bepalingen afkondigde en van kracht deed zijn.

Hoezeer zij haar eigen bevoegdheid met zorg omgaf, blijkt ook uit het volgende. Wanneer de Kleine Raad met de behandeling van het ontwerp gereed is gekomen, verzoeken de predikanten (die de besprekingen niet liebben

meegemaakt) van de aangebrachte veranderingen kennis te mogen nemen, voordat de Raad van Tweehonderd zich over het stuk gaat uitspreken. Dit verzoek wordt afgewezen. Wat de predikanten vragen, komt hun niet toe, zo wordt genotuleerd.⁹

In hoeverre kan men nu de *Ordonnances ecclésiastiques* van 1541 een kerkorde van Calvijn noemen?

W.F. Dankbaar schrijft: 'Zonder enige twijfel zijn deze Kerkelijke ordonnances Calvijns schepping geweest: ze dragen geheel het stempel van zijn geest.'"¹⁰ E. Doumergue is nog erger: reeds het ontwerp week af van door Calvijn aangehangen beginselen, en de eindredactie maakte de afstand nog groter."

Calvijn heeft zich tot het uiterste ingespannen¹², maar zag zich voor de grenzen van zijn mogelijkheden gesteld. Reeds in de commissie moest hij rekening houden met de opvatting van anderen; dat reeds daar verschillend gedacht werd, blijkt hieruit dat drie collega's van hem (De la Mare, Bernard en Champereau), nadat het concept was opgesteld, de leden van de Kleine Raad bezochten om die op te wekken toch niets prijs te geven van wat zij in handen hadden en geen afstand te doen van de macht die door God hun was toevertrouwd."

Heeft Calvijn nog invloed in de kringen van de Kleine en de Grote Raad kunnen uitoefenen, nadat het ontwerp overhandigd was?¹⁴ P. Wendel zal wel gelijk hebben wanneer hij opmerkt dat moeilijk valt aan te nemen, dat Calvijn van de gang der besprekingen niet op de hoogte gehouden is.¹⁵ Maar wat heeft hij nog kunnen doen?

Plomp concludeert ongetwijfeld terecht dat niet alleen de eindredactie, maar ook het ontwerp minder bood dan Calvijn in de gegeven situatie te Genève realiseerbaar had gedacht.¹⁶ In een brief aan Myconius noemde Calvijn het eindresultaat 'dragelijk, gelet op de zwakheid van de tijd.'"¹⁷ Hier gold voor hem het spreekwoord dat hij eind november 1541 in een brief aan Farel citeert: 'Quando non fit quod volumus, velimus quod possumus'. wanneer niet kan wat we willen, laten we dan willen wat kan.'"¹⁸

De *Ordonnances ecclésiastiques* van 1541: Calvijns kerkorde? Wie deze uitdrukking gebruiken wil, dient de hier aangegeven reserves in rekening te brengen.

Indeling van de kerkorde

De in het Frans gestelde kerkorde heeft geen genummerde artikelen. We geven hier een overzicht van de onderwerpen.

Allereerst wordt verklaard dat onze Heer vier ambten voor de leiding van zijn kerk heeft ingesteld, nl. de herder (predikant), de leraar (doctor), de ouderling en de diaken. Iets meer dan de helft van de complete tekst is aan deze ambten gewijd.

De eerste en verreweg de grootste plaats is ingeruimd aan de 'pasteurs', de predikanten.

Heel kort wordt daarna iets gezegd over de 'docteurs', de kerkelijke leraren. Slechts iets breder wordt gesproken over de 'anciens', de ouderlingen, en de 'diacres', de

diakenen

Vervolgen\ komen de *sacramenten*: doop en avondmaal aan de orde. Hierbij wordt ook iets bepaald betreffende liet *huwelijk*.

De daaropvolgende regelingen hebben beirekking op onderwerpen als: de *kerkzang*, *begrafenis*, het *bezoeken van zieken en van gevangenen*, de orde die men in acht zal nemen ten aanzien van de *kleine kinderen*, en de instelling van een dag voor het samenkomen van de *kerkeraad*.

Afzonderlijk wordt dan nog gehandeld over *vermaan* en *tucht*. Naar het heet, gaat het hier over 'de personen die door de ouderlingen of gecommiteerden vermaand moeten worden, en hoe men daarbij te werk moet gaan'. Men heeft dit gedeelte wel genoemd 'de tuchtorde'.

Aan het einde is een verklaring opgenomen die de Kleine Raad aan de ontwerp-tekst heeft toegevoegd: aan de dienaars des Woords komt geen enkele civiele jurisdictie toe; zij hebben *uitsluitend* te gebruiken *het geestelijk zwaard van het Woord van God*.

De slotzin bevat de bepaling dat de hier ingestelde orde ook geldt voor de onder Genève ressorterende dorpen.

Wellicht is het sommige lezers reeds opgevallen dat de indeling van onze eigen gereformeerde kerkorde zoals die te Middelburg 1581 haar vorm kreeg, affiniteit vertoont met die van Genève 1541.

De *inrichting van het kerkelijk leren*

Hoe werd nu overeenkomstig deze kerkorde het kerkelijk leven ingericht?

We laten hier de hoofdpunten volgen, en plaatsen daarbij enige kanttekeningen.

1. De predikanten ('pasteurs')

Het ambt van de herders – zo zegt de kerkorde – is: het verkondigen van het Woord van God tot lering, vermaning, terechtwijzing en berisping, zowel in het openbaar als onder vier ogen; het bedienen van de sacramenten; en het samen met de ouderlingen uitdelen van 'broederlijke correcties'. – Zoals duidelijk is worden de woorden tucht en excommunicatie hier vermeden.

Niemand mag zich in de ambtelijke dienst indringen. Vereist is allereerst een examen dat zowel leer als leven betreft. De dienaars des Woords hebben het recht iemand te verkiezen. Zij dienen de betrokkene dan voor te stellen aan de Kleine Raad, ter approbatie. De Raad is ook de instantie die aanstelt. Vereist is eveneens de instemming van de gemeente. – We tekenen hierbij aan, dat in de praktijk de instemming van de gemeente niet *uidrukkelijk* werd gevraagd: zij werd van de voorgenomen bevestiging in kennis gesteld.¹⁹ Calvijn wenste dat de gemeente goede mogelijkheden zou hebben tot het indienen van eventuele bezwaren.

Wat de beveiliging aangaat: Calvijn was eigenlijk vóór handoplegging, omdat zij van de tijd der apostelen af in de oude kerk in gebruik was geweest. Maar wegens het bijgeloof dat zich voordeed achtte hij het verstandig in de gegeven situatie van het gebruik af te zien. In deze zin

werd ook gesproken in het concept. De definitieve tekst laat de handoplegging geheel ongenoemd. Er staat nu alleen, dat een predikant zal worden hevechtigd met een uitzetting over liet ambt en met gebeden.

Iedere predikant moet een eed afleggen in de handen van de overheid. – De strekking daarvan wordt niet vernield; de tekst van de formule werd in 1542 vastgesteld.²⁰

Zeer belangrijk is de bepaling dat alle predikanten van de stad en de bijbehorende dorpen wekelijks zullen samenkomen ter bewaring van de zuiverheid en de eendracht in de leer. De Schriftstudie wordt hierbij speciaal genoemd. – Deze samenkomsten lagen in het verlengde van de informele Colloquia die al in 1536 werden gehouden. Voor hen die overeenkomstig deze bepaling van 1541 regelmatig bijeenkwamen, kwam spoedig de benaming 'Vénérable Compagnie' in zwang. Zij nomineerde de nieuwe predikanten, conform de reeds vermelde regeling, maar besprak ook allerlei zaken van herderlijke zorg, en oefende eveneens onderlinge censure.

Over deze *censuur* bevat de kerkorde een afzonderlijke bepaling: zij moet iedere drie maanden plaatsvinden. Maar de kerkorde beperkt zich niet tot de onderlinge, broederlijke, collegiale censuur. Zij heeft twee lijsten van predikanten-zonden: de eerste vermeldt zonden die volstrekt onduldbaar zijn, de tweede een register van vergeeflijke, maar niettemin berispermwaardige zonden. Indien de onduldbare zonden tevens wandaden tegen de overheidswetten zijn, zal de Kleine Raad, naast de gewone straf, tot afzetting uit het ambt overgaan. Bij andere ernstige zonden zal in eerste instantie de kerkeraad hebben te handelen. De ultieme beslissing over de positie van de betrokken predikant staat aan de overheid.

Hij dit gedeelte twee kanttekeningen. In de eerste plaats: de bemoeienissen en de invloed van de Vénérable Compagnie zijn in de praktijk groter geweest dan men uit de bepalingen van de kerkorde kan afleiden. In de tweede plaats: dat de kerkorde invloed heeft geïnfusd ook op het Nederlandse gereformeerde kerkrecht is evident bijvoorbeeld door het gebruik van het Convent te Wezel 1568 van de beide lijsten predikanten-zonden. (Hiervoor werd uitvoerig geschreven door Th.L. Haitjema, die meende de eerste te zijn die dit feit ontdekte.²¹ Al eerder werd de ontlening geconstateerd door F.L. Rutgers.²²)

Wat Calvijn eerder had nagestreefd in zijn eerste periode te Genève werd nu werkelijkheid: de stad werd nu ingedeeld in drie parochies: die van de Saint-Pierre, de Saint-Gervais en de Madeleine. De kerkorde geeft de diensten aan die in de kerkgebouwen zullen worden gehouden. Op de zondagen werd bij zonsopgang gepreekt in twee kerken, en om 9 uur en 3 uur in alle kerken. Bovendien was er om 12 uur een kinderdienst met catechismusonderricht. Ook in de week – op maandag, woensdag en vrijdag – werden diensten gehouden.

De laatste bepaling van dit onderdeel verklaart dat er vijf predikanten nodig zijn, met drie assistenten.

D. Deddens

¹ Over raden en functionarissen m.n.: E. Doumergue, *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*, III, Lausanne 1905, 324-40.

² Diverse aantallen met literaturopgave bij: J. Plomp, *De kerkelijke tucht bij Calvin*, Kampen 1969, 137. Sindsdien: Alfred Perreniut. *La population de Genève, XVIe-XIXe siècles*, Genève 1979, 37 et nl.: omstreeks 10.000.

³ Henri Naef, *Les origines de la Réforme en Genève*, Genève-Paris 1936, 25.

⁴ Nader hierover: Doumergue, *a.w.*, VII, Neuilly-sur-Seine 1927, 168-9.

⁵ O.m.: Marc-Edouard Chenevière, *La pensée politique de Calvin*, Genève 1937 (herdruk Genève 1970), 197-221; R.M. Kingdon, 'Calvin and the Government of Geneva', in: Wilhelm H. Neuser (ed.), *Calvinus ecclesiae Genevensis pastor*, Frankfurt a.M. 1984, 49-67; idem, 'Calvinus Legislator: The 1543 "Coiirittition" of the city-state of Geneva', in: Wilhelm H. Neuser (ed.), *Calvinus servus Christi*, Budapest 1988, 225-32.

⁶ De tekst in: *Ioannis Calvini Opera quae supersunt omnia* (in: *Corpus Reformatorum*), ed. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss, Brunsvigae-Beroliniae 1863-1900, Xa, 5-14 (hierna afgekort: *CO*); *Ioannis Calvini Oppia selecta*, ed. P. Barth, G. Niesel, Monachii 1926-36, I, 369-77 (hierna afgekort: *OS*). Engelse vertaling in: J.K.S. Reid (ed.), *Calvin. Theological treatises*, London-Philadelphia 1954, 48-55. Bespreking in: Plomp, *a.w.*, 144-56.

⁷ Zeer overzichtelijke informatie hierover (evenals over andere geschriften van Calvin in de diverse perioden) in: W. de Greef, *Johannes Calvin, zijn werk en geschriften*, Kampen 1989, 25-6, 114-23.

⁸ De tekst van het ontwerp en de vervolgens aangebrachte wijzigingen in: *CO*, Xa, 15-30; *OS*, II, 328-61; J.-F. Bergier (ed.), *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève au temps de Calvin*, I: 1546-1553, Genève 1964, 1-13. De eindredactie eveneens in: H. Hoyer, *L'Eglise de Genève, 1555-1909. Esquisse historique de son organisation*, Genève 1909, 261-75. Engelse vertaling in: Reid, *a.w.*, 166-90. Bespreking in: Plomp, *a.w.*, 166-90.

⁹ *CO*, XXI, 286; Plomp, *a.w.*, 187.

¹⁰ W.F. Dankbaar, *Calvin, zijn weg en werk*, Groningen 1957 (3e druk, Nijkerk 1986), 84.

¹¹ Doumergue, *a.w.*, V, Lausanne 1917, 171.

¹² *CO*, XI, 379, Calvin aan Myconius: 'met zeer veel zweet'.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Plomp, *a.w.*, 189: 'heel weinig, misschien in het geheel geen invloed meer'.

¹⁵ F. Wendel, *Calvin. Sources et évolution de sa pensée religieuse*, Paris 1950, 47 n. 6.

¹⁶ Plomp, *a.w.*, 189.

¹⁷ *CO*, XI, 363.

¹⁸ *CO*, XI, 350.

¹⁹ F.L. Rutgers, *De betekenis der gemeentelieden als zoodanig, volgens de beginselen, die Calvin, toen hij openlijk optrad, heeft ontwikkeld en toegepast*, Amsterdam 1906, 24.

²⁰ *CO*, Xn, 31-2; *OS* 11.331.

²¹ Th.L. Haitjema, 'Calvin en de oorsprongen van het Nederl. Geref. kerkrecht', iii: *Christendom en historie*, Lustrumbundel uitgegeven vanwege het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland, Amsterdam 1925, 183-212.

²² F.L. Rutgers, *Verklaring van de Kerkenordening van de Nationale Synode van Dordrecht van 1618-1619*, College-voordrachten bew. en uitgeg. door J. de Jong, IV: Van de censuur en kerkelijke vermaning, Rotterdam 1918, 106.

De Registers op De Reformatie: 36 jaargangen!

Thans zijn wij met het Register gevorderd tot en met jaargang 30 (1954-1955) in het geautomatiseerde computerbestand. De uitbreiding wordt zichtbaar gemaakt door het volgende staatje.

Vorig Register	Nieuwe Register
Jg 40-65	Jg 30-66
6801 Trefw	11.400 Trefw.
1968 Teksten	5097 Teksten
7545 Auteurs	11100 Auteurs

Inmiddels wordt het vernieuwde memo-gestuurde Register dat we in de computer op die indexen hebben samengesteld 'wereldwijd' en door meerdere universiteiten op de ene of andere manier gebruikt.

Het programma plaatst de door u gevraagde informatie direct op uw scherm en is overigens niet alleen meer voorzien van de mogelijkheid om 'vooruit' te bladeren, maar men kan nu ook 'terug' bladeren, hetgeen de gebruiksvriendelijkheid aanmerkelijk verhoogt.

Ons doel was die waardevolle oude jaargangen van de stoffige rommelzolder (om met de woorden van prof. J. Kamphuis te spreken) terug te krijgen naar de studeer- of woonkamer. We weten dat dit in enkele gevallen ook daadwerkelijk gebeurd is! Enkele jongeren hebben ons laten weten dat zij die oude jaargangen met behulp van het register zijn gaan gebruiken bij voorstudie voor hun inleidingen.

Meerdere gebruikers van het Register hebben ons gevraagd om ook de indexen van de jaargangen van voor de oorlog te verwerken. We zijn ervan overtuigd dat dit – gelet op het wetenschappelijk belang – de moeite waard zal zijn. We willen dat ook wel doen, hoewel er dan sprake is van een voortgezet project hetgeen nog ongeveer 5 jaar werk betekent. Hoe we echter aan die voor-oorlogse jaargangen moeten komen, weten we niet. De uitgever van *De Reformatie* beschikt over 1 complete archief-serie die hij uiteraard niet ter beschikking kan stellen. We hebben niet voldoende aan de indexen alleen, want voor het verwerken van het tekstregister heb je per se de complete jaargang nodig. Wellicht is er iemand die ons zijn jaargangen (en dan vanaf jaargang 48, de jaargangen daarvoor leenden we van een welwillende broeder uit de gemeente) voor genoemd doel wil afstaan. Als er iemand is die ons aan die jaargangen zou willen helpen, zouden we dat graag verne men!

Het register wordt op verzoek gedrukt. Een boekwerk dat vermoedelijk meer dan 200 pagina's zal bevatten.

Prijzen: Jaargangen 30 t/m 66 (1954-1955 t/m 1990-1991)

A: Tekst- en Trefwoordenregister f 50,- (harde schijf)

Ingangen.

1 Trefwoorden (trefwrd reg)

2 Teksten (tekstreg.)

3 Auteurs (tekstreg.)

4 Trefwoord (tekstreg.)

B. Als A, f 150,- doch met 'Auteursregister' (veel meer informatie, u mist hoegenaamd niets meer!) (harde schijf)

Ingangen.

1 Trefwoorden (trefwrd reg)

2 Teksten (tekstreg.)

3 Auteur (tekstreg.)

4 Trefwoord (tekstreg.)

5: Auteur (auteursreg.)

6 Rubriek (auteursreg.) met

7 eventueel Auteur (auteursreg.)

8 Trefwoord (auteursreg.)

C: Als A, f 70,-, doch voor de computer zonder harde schijf, voorzien van een DOS-gestuurd zoekprogramma, 1 floppy per 10 jaargangen. Dit programma geeft op andere wijze dezelfde informatie, doch is belangrijk trager.

D. Gedrukt (op verzoek)

Update (prijzen gelden alleen voor 'geregistreerde' gebruikers van het Reformatie-register)

Keuze A f 37.50

Keuze B: f 75,-

Keuze C f 50,-

Alle prijzen exclusief verzendkosten

U kunt het register bestellen onder opgave van uw keuze (a, b, c of d en de maat van uw floppy-station) bij:

P.G. Versteeg, De Hennepe 435 4003 BE Tiel, tel. 03440 15997

Bank: N.M.B.: 68.58 72.866

Giron bank: 109 53.61

MOZES EN MALEACHI

*Gedenkt de wet van Mozes, mijn knecht, die **k** hem op Horeb geboden heb voor gans Israël, inzettingen en verordeningen.*
Maleachi 4 : 4

Maleachi de profeet treedt op in een tijd van afval en verslapping. Het teruggekeerde volk van God uit de ballingschap heeft een begin gemaakt met de opbouw van het kerkelijk en maatschappelijk leven. De tempel is herhouwd en de offerdienst in Jeruzalem hersteld. Dan wil de HERE nok vruchten zien, die beantwoorden aan de positie van zijn uitverkoren volk. Maar dan blijkt hoe taai het heidendom nog is, ook onder Gods eigen kinderen. Hoeveel verkeerd gedachtengoed en levenspraktijken waren niet meegekomen uit de ballingschap? En hoe stond het met die volksgenoten, die al die tijd in het land van Gods belofte hadden gewoond en nu samen optrokken met de teruggekeerde ballingen? Een tijd van crisis en vol gevaar met het oog op de toekomst. Maleachi laat een duidelijk geluid horen. Hij herinnert zijn volksgenoten aan de uitverkoren positie. Onvoldoende oog is er voor de liefde van God. Het blijkt uit de slechte offerpraktijk van de priesters en het gebrek aan offerbercidheid bij het volk, het lichtvaardig verbreken van huwclijkeir en een onverschillige levenshouding.

In tweegeprekken wil de profeet namens zijn Zender het volk daaraan ontdekken. De hoeteprofeet tracht ingang te vinden in de harten van zijn volksgenoten. Aan het einde van zijn profetisch geschrift gekomen wil Maleachi nog een keer zijn boodschap kernachtig formuleren. Van die samenvatting vormt Maleachi 4 : 4 het eerste gedeelte. Samen met het laatste gedeelte Maleachi 4 : 5-6 vormt dit slot van het hele geschrift een dermate opvallend geheel, dat sommigen zich afvragen of deze verzen wel van Maleachi zelf afkomstig kunnen zijn. Is de manier waarop her slot is geformuleerd geen afwijking van de betoogtrant van de rest van het geschrift? Wanneer we echter letten op de inhoud van het slot zien we het verband met het geheel van de woorden van Maleachi. Begon de profeet direkt in het begin van zijn spreken te wijzen op Gods uitverkiezende liefde, in het eerste gedeelte van het slot grijpt hij daarop terug. Antwoordt de HERE in liefde, dan zal zijn volk in wederliefde antwoord geven. Voor die taal van wederliefde in de verbondsongang heeft de HERE regels gegeven in zijn wet, die aan concreetheid niets te wensen overlaten. Daarom kon Maleachi zo ook concreet de misstanden en zonden aan de kaak stellen.

Maar de profeet kijkt ook verder dan de eigen tijd. Maleachi is de laatste profeet en na hem zal de profetie zwijgen in de verwachting van de komst van de Messias. Wat moet Gods gemeente meekrijgen in die tijd? Zal dat een periode van geestelijke armoede zijn, waarin Gods kinderen aan hun lot worden overgelaten? Een goede en ware profeet als Maleachi wijst op de fundamentele woorden

van God, die Hij gaf hij de sluiting van het verbond met zijn volk. Een goede profeet wil ook niet anders. Hij wijst terug naar de oude liefdeswoorden van de HERE. Daarnaar terugkeren en die niet vergeten is ware reformatie. Die woorden zijn ook toereikend in adventstijd.

Zo roept de profeet op de wei van Mozes te gedenken. Gedenken is meer dan terugdenken aan. Dan blijf je op afstand staan en kun je een toeschouwenhouding aannemen. En dat is geen goede adventshouding. Gedenken betekent dat de wet van God een centrale plaats in het leven gaat innemen, dat het vlees en bloed wordt, concrete liefdestaal. Maleachi spreekt over 'de wet van Mozes' en uit die formulering valt niet precies op te maken, wat hij bedoelt. Gaat het hier alleen over de Tien Geboden, of horen de overige wetten er ook bij? Of kan het nog breder worden genomen, namelijk de vijf boeken van Mozes? Uit de omschrijving door Maleachi blijkt, dat hij de nadruk wil leggen op de verbondssluiting bij de berg Horeb. Bij die verbondssluiting werden woorden gesproken en beloften gegeven. Met hele volk was er bij aanwezig. Een indrukwekkende gebeurtenis. Mozes trad op als bemiddelaar. Hij ontving Gods woorden en gaf die weer door aan het volk. De kern van Gods spreken wordt gevormd door de Tien woorden van het verbond. In het verlengde daarvan de overige verordeningen, zoals we dat lezen in Exodus 21 : 1: Dit zijn de verordeningen die gij hun zult voorhouden. Gezien het feit, dat Maleachi samenvattend spreekt aan het einde van zijn profetie, valt dit niet los te maken van het geheel van de wetgeving en de boeken van Mozes. De verbondssluiting bij Horeb en her spreken van God met de daarbij behorende eisen, die Hij stelt, moeien serieus worden genomen. Het hele volk was aanwezig bij de verbondssluiting bij de Sinaï. God heeft zijn wet geboden voor heel Israël. Ze waren er alleinaal bij. Ouders en kinderen. Mensen van allerlei rang en stand. En zo geldt het nog. Maleachi spreekt iedereen aan op concrete zonden: leiders en volk. Niemand mag zich onttrekken aan Gods wet. Er mag ook geen wig worden gedreven tussen volk van God toen en volk van God nu. Er is een geestelijke eenheid tussen het volk bij Sinaï en het volk ten tijde van Maleachi. De wet geldt voor heel Israël. Zo treedt de profeet Maleachi op als hoeder van het verbond van de HERE.

Een waardige afsluiting van de profetie van Gods knecht Maleachi. Ook van de oudtestamentische profetie in zijn geheel. Worden we niet herinnerd aan het slot van het boek Openbaring? Dat niets mag worden toegevoegd of afgedaan aan het woord van God. Het volk van Gods verbond zal in adventstijd Gods Woord bewaren in de volle zin van het woord. En daarmee erkennen, dat Mozes en Maleachi elkaar de hand reiken, omdat het gaat om het ene Woord van de ene God van het verbond.

J.J. Verwey

VERBONDSVERNIEUWING

Het lijdt geen twijfel. De wereld om ons heen verandert sterk. Bij de mensen om ons heen merken we weinig meer van God en zijn dienst. De bijbel doet niet meer nee, een christen voelt zich een zeldzaamheid. Niemand vindt het geloof nog belangrijk. In deze wereld werken en leven de gelovigen. Is er nog een rechtzinnig gereformeerde geloofsleven mogelijk midden in zo'n maatschappij? Is het kerkelijk onderwijs en de prediking wel afgestemd op deze stand van zaken? Onder de gereformeerden in de Hervormde Kerk is de bezinning op zulke vragen sterk gestimuleerd door de Open *Brief* van Pinksteren 1990. Die bezinning is voortgezet in het dit jaar verschenen *Open Boek*.

De kerkdienst en de prediking komen uitgebreid ter sprake. Dat is begrijpelijk. Want daar heb je het protoplasma en celkern van het christelijk leven. Daar zal de vernieuwing moeten beginnen, ook volgens het Open *Boek*. Het Woord van God moet weer gezag gaan oefenen over het leven van alledag.

Nieuwe gehoorzaamheid

In de woorden van ds. C.G. Geluk en drs. H. de Leede: "Zowel de leertucht als de levenstucht zullen veel meer werken wanneer het innerlijk gezag van het Woord via de prediking te **bemeren is**". Dat moet en kan liturgisch vorm krijgen. "Wij pleiten daarom voor een echte *censura morum* in de gemeente (...) Wij zoeken naar een stijl van kerk-zijn, waarbinnen het vanzelfsprekend wordt, dat men vanuit de navolging van Christus zich verplicht tot keuzes, die ook uitdrukkelijk voorbereid zijn en aanvaard in de gemeente (...) Hei gaat om de gemeente, die gestalte geeft aan het "Gij geheel anders, want gij hebt Christus leren kennen", en die daarom zich verbindt tot een tegenbeweging, die telkens concreet wordt ingevuld in collectief of door groepen aanvaarde stappen, waaraan men gehouden wil zijn. We denken hierbij aan de "grote" vragen van onze westerse cultuur: gerechtigheid, vrede en zorg voor de schepping. We denken evenzeer aan de roeping tot trouw in de man-vrouw-relatie, aan het gestalte geven van de verzoening in familierelaties, etc. Her is onze overtuiging, dat van deze dingen alleen iets terecht komt in de gemeenschap van de gemeente, ondersteund door de prediking, de gebeden, de gerichte bijbelstudie en de uitdrukkelijke verbinding met de viering van het heilig avondmaal en de heilige doop, die beide immers **verplichten tot een nieuwe gehoorzaamheid**." Geluk en De Leede denken aan 'een vorm van verbondsvernieuwing' of opnieuw opnemen van het "juk van Christus", waarvan Hij zelf zegt, dat het zacht is (Matth. 11 : 28vv)". De stelling is dus, dat de gemeente of groepen in de gemeente zich in vanzelfsprekend antwoord op de klem van de prediking verplichten tot een keus, openbaar, in de eredienst, zodat men er ook op aanspreekbaar is.

Keus verplicht

Nu is een eerste vraag: hoe nieuw is dit? Voor ons idee

staan we niet wat hier wordt aangereikt midden in de dagelijkse werkelijkheid van het geloof, het afsterven van de oude en het opstaan van de nieuwe inenr (vgl. de vragen en antwoorden 88 t/m 91 van de Catechismus). Is daar dan niets van terug te vinden in de liturgie? De gedachte van 'publieke zelfverplichting' kan afgevlakt of ondergedoken zijn, maar er moeten sporen zijn.

Alleen in het **vei-bond** dat God heeft opgericht met Christus en de gelovigen is behoud. Alleen wie **in Christus** is, wordt gered uit de klauw van de dood. Dit reddende verbond komt naar de mensen toe in de prediking van de belofte van het evangelie. Dat is een machtig woord. God zelf stelt zich in zijn belofte als Verlosser beschikbaar aan de zondaar.

Alleen de God van het verbond zo verschijnt, kan een reactie niet uitblijven. Het positieve antwoord is het geloof, dat Jezus Christus, echt en eeuwig God, en ook echt inens door zijn geboorte uit de maagd Maria, mij door God tot Verlosser is geschonken. De belijdenis van dit geloof kan tegenover zo'n **reter** Woord van God niet anders dan een eed zijn, een dure belofte van toewijding.

Verbondssluiting

Dat staat ook te lezen op de toegangsdeur naar het Heilig Avondmaal, de maaltijd van het nieuwe verbond (1 Kor. 11 : 25). Het duidelijkst wordt dat onder woorden gebracht wanneer een volwassene door doop en belijdenis toetreedt tot het verbond, *Tie het Formulier voor de bediening van de heilige doop aan volwassenen*.

De dopeling wordt gevraagd, nadat hij de artikelen van het christelijk geloof heeft beaamd, of hij trouw zweert aan de belijdenis van deze leer. Vervolgens: "Beloof u in gemeenschap met de gemeente trouw het gepredikte Woord te horen en het heilig avondmaal te gebruiken?" Dat zijn twee verplichtingen. De eerste verplichting die hij aangaat, is: zich te houden aan de belijdenis van de leer van de kerk en te verwerpen alles wat ermee in strijd is. De tweede: trouw het gepredikte Woord horen en het heilig avondmaal te gebruiken. Zeg maar gewoon: twee keer per zondag naar de kerk en geen avondmaalsviering overslaan.

In laatste instantie wordt de dopeling gevraagd bekend te maken wat er leeft in zijn **gercinigde hart**: "Verklaart u, dat u begeert altijd godvrezend te leven en te breken met de wereldse begeerten, zoals het leden van Christus en zijn gemeente past? Zult u zich gewillig onderwerpen aan alle christelijke vermaningen?" Bij de volwassen dopeling gaat **het om alle christelijke vei-maningerl**. Dat betekent (zonder de negatieve klank die het woord 'vermaning' gekregen heeft): elke op Gods Woord gegronde opwekking het goede na te jagen en het kwade achterwege te laten, zowel in de ambtelijke verkondiging als in de broederlijke omgang. Hij belooft dat zo'n goed woord aan hem besteed is. Ook dat van de broeders en de zusters, want dat is voor iemand die van buiten thuis komt in de gemeente van Christus misschien wel het meest opval-

lend. De liefde leeft er, de broeders en de zusters nemen je mee in de godvrezende wandel, maar ze lopen je vriendelijk maar beslist in de weg als je verkeerd gaat.

Ook als een dooplid toegang vraagt tot het heilig avondmaal, wordt van hem een (openlijke) 'verklaring' gevraagd: 'Verklaart u, dat u van harte begeert God de Here lief te hebben en te dienen naar zijn Woord, te breken met de wereldse begeerten, uw oude natuur te doden en godvrezend te leven?' We horen hier de echo van al vroeg in de christelijke kerk gevraagde afzwering van de duivel en zijn gevolg. Ze is vervlochten met de hartelijke toezegging God lief te hebben. Dat is de verbondssluiting. Wanneer het jawoord klinkt wordt het eenzijdig door God naar voren gebrachte verbond een tweezijdige overeenkomst met de gelovige. God heeft zich ter beschikking gesteld als Vader, Zoon en Geest, de gelovige stelt zichzelf met hart en ziel beschikbaar voor de dienst aan de Here.

Tot in de woordkeus merken we dat de verkondiging van het evangelie en de belijdenis van de gelovige op elkaar betrokken zijn. De gelovige antwoordt met zijn plechtige 'verklaring' van gehoorzaamheid op de 'betuiging' of 'openbare verklaring' van de evangelieprediking, dat al zijn zonden hem door God om de verdienste van Christus werkelijk vergeven zijn (antw. X4 Catechismus).

Verbondsvernieuwing

Nu valt in antwoord X4 van de Catechismus op, dat God het niet bij één keer laat. De belofte van het evangelie verheft zich in de woordbediening telkens weer boven het leven van de gelovigen, van de gemeente. En zo brengt deze belofte in de telkens weer door de zonde verslagen harten van de gelovigen steeds weer de bereidheid, de begeerte te weeg God de Here te dienen, nl. 'zo vaak zij de belofte van het evangelie met waar geloof aannemen'. Dat is geen kwestie van één keer en dan ben je voor eeuwig lidmaat van Christus en zijn gemeente. Nee, de liefde voor God en voor Christus zoekt telkens vernieuwing en versterking in de 'redelijke en pure melk', het voedsel van liet Woord. Als nien tenminste de smaak van Gods goedertierenheid te pakken heeft (1 Petrus 2 : 1-5).

Liturgisch vinden we dat vooral terug in de avondmaalsviering. Daarmee spoorde de door Geluk en De Leede vermelde Friese gewoonte om de drie punten van de zelfbeproeving als vraag voor te houden aan de avondmaalsgangers, die daarop hoofd voor hoofd met 'ja' moesten antwoorden. Zoiets gebeurde ook in de gereformeerde kerken van de Palts in de 16e eeuw.

Calvijn zag de geloofsbelijdenis voorafgaande aan de avondmaalsviering als hernieuwde eed van trouw aan God. In zijn Geneefse liturgie (1542) lezen we: 'Nadat de gebeden en de geloofsbelijdenis, om uit naam van het volk te getuigen dat allen willen leven en sterven in de christelijke leer en religie, zijn gezegd...' En in zijn Straatsburgse liturgie (1545): '...nadat de gebruikelijke gebeden gedaan zijn, zal men de belijdenis van de apostelen zingen, om te getuigen dat allen willen leven en sterven in de christelijke leer en religie...' Voordat er gegeten en gedronken werd aan de tafel van de Here, legde men de eed van trouw en toewijding aan God af met gebruikmaking van de apostolische geloofsbelijdenis. Calvijn greep daarvoor terug op Noordafrikaanse voorzanger? als Tertullianus, Cyprianus en Augustinus. Zij 'zagen de liturgische functie van de geloofsbelijdenis als

een religieuze eed, parallellopende aan de krijgseed door militairen afgelegd... een eed op het vaandel'.

In ons eigen avondmaalsformulier vinden we dat terug, inclusief een heuse eed. Eerst een gelofte: 'Daarom zullen wij allen, die door waar geloof in Christus ingelijfd zijn, samen één lichaam zijn. Omdat Christus, onze geliefde Heiland, ons eerst zo uitnemend heeft liefgehad, moeten wij ook elkaar liefde bewijzen en dat niet alleen met woorden, maar ook door onze daden'. En dan de eedformule: 'Hiertoe helpe ons de almachtige, barmhartige God en Vader van onze Here Jezus Christus, door zijn Heilige Geest. Amen'. Dan volgt het gebed om de werking van het sacrament en dan de belijdenis en de opwekking. Eerst zweren we elkaar trouw in Christus, dan gaan we in het gebed samen naar de Here, en voor zijn troon zweren we als één man Hem trouw met de belijdenis.

Na de avondmaalsviering eindigt de lofzegging in de gelofte: 'Daarom zal ik met mond en hart de lof van de Here verkondigen van nu aan tot in eeuwigheid'. En de gemeente stemt in: 'Amen'. In het nieuwe *Kort formulier* is wel de gelofte gehandhaafd, maar niet de eedformule en evenmin de geloofsbelijdenis. Wel is in het gebed na de viering de begeerte naar het nieuwe leven nadrukkelijker onder woorden gebracht: 'geef dar wij vruchten van dankbaarheid voortbrengen en in heel ons leven hartelijke liefde tonen tot U en tot elkaar'.

Heel de zondag

Het karakter van verbondsvernieuwing vinden we ook in de gewone kerkdiensten. De uitdrukkelijke instemming met de kerk van alle eeuwen wordt telkens weer van de gemeente gevraagd. Wie de twee kerkdiensten van elke zondag (volgens de 'Orde van dienst B') overziet, kan getroffen worden door een 'heilsordelijke' opzet, een grote lijn die de middag- aan de morgendienst verbindt.

De zondag van de gemeente begint met de wet in de morgendienst en de verkondiging. Ze eindigt met de belijdenis in de middagdienst. De gemeente wordt via de wet, de woordbediening en het onderricht geleid tot vernieuwing van de belijdenis: allen gezamenlijk en elk voor zich. De middagdienst eindigt met geloofsbelijdenis en dankzegging. In oude gereformeerde liturgieën kwam de geloofsbelijdenis ook in de morgendienst voor na de preek.

Ik kan ook maar moeilijk geloven dat het 'votum' (Ps. 124 : 8) iets anders is dan een eedformule waarmee de gemeente antwoordt op de oproep tot eredienst van de voorganger (namens de kerkeraad). De meest 'natuurlijke' betekenis van 'votum' op deze plaats in de liturgie is: gelofte. De gemeente legt zichzelf in handen van de Here. Zij heeft immers zijn goedertierenheid geproefd en daarom wijdt zij zich gewillig tot zijn eredienst.

De hele zondag staat in het teken van de plechtige verbondsvernieuwing. God sielt zich opnieuw voor als Verlosser, Hij herhaalt zijn toezegging van heil en Hij vraagt zijn verzamelde volk om een publieke eed van trouw. Het verschil met de avondmaalsviering is duidelijk. In de zondagse eredienst spreekt de gemeente als geheel, de gelovigen en hun kinderen en allen die de Here er verder bij geroepen heeft. Bij de avondmaalsviering naderen de gelovigen meer afzonderlijk tot hun God. Dit komt overeen met het karakter van de prediking die de gemeente als geheel met de belofte van het evangelie aanspreekt, en het karakter van de avondmaalsbediening waarbij Jezus Christus zichzelf door het brood en de beker aan elke ge-

lovige persoonlijk schenkt.

Bepaalde bijzondere geloften (doop, ambt, huwelijk) noemen we alleen maar.

We stellen vast dat de vrijwillige verplichting van de gemeente als geheel en de gelovigen afzonderlijk als een rode draad door de gereformeerde liturgie is geweven. Principieel bij de toetreding tot het avondmaal, zoals blijkt uit het Formulier voor de volwassendoop en uit het Formulier voor de openbare geloofsbelijdenis. Plechtig herhaald en vernieuwd elke avondmaalsviering volgens het klassieke avondmaalsformulier. Maar ook de kerkdienst zelf loopt uit op het afzweren van de duivel en heel zijn rijk en de eed van trouw aan Vader, Zoon en Geest.

Liturgisch accent

De dankbare plicht om blijmoedig ons kruis op te nemen, onszelf te verloochenen en onze Heiland te belijden kan best een accent gebruiken in de kerkdienst. Het is opmerkelijk dat we in onze gebeden bijvoorbeeld heel weinig aan de Here 'verklaren' of beloven.

Toch vraagt de prediking ook daarom. Elke preek biedt een concrete invulling van de eis van het verbond. wijst in vervolg op wetslezing en schriftlezing de weg van het nieuwe gehoorzaamheid. En dat wordt toegestemd in de geloofsbelijdenis. Een concrete belofte in het raam van de dankzegging die volgt op de geloofsbelijdenis is daarom op zijn plaats. God 'geloften betalen' is een heel vitaal onderdeel van de dankzegging, leren ons de Psalmen.

Zo zou na een preek over 1 Timotheüs 6 : 17-19 aan de dank voor gewas en arbeid gekoppeld kunnen worden: 'Wij beloven U in alle oprechtheid dankbaar te dienen met alles wat U ons gegeven hebt. En we willen vragen, Vader, of U ons daarvoor het geloof en de ijver wilt geven door uw Heilige Geest en door het Woord, zodat we U met vreugde dienen en onze naaste dichtbij en ver weg met een ruim hart weldoen'.

Het ontbreken van zulke uitdrukkelijke verplichting zal zeker uitstraling hebben op de betrokkenheid en de diepte van de schuldbelijdenis en de vraag om vergeving. Want wij overtreden geen geboden die ons zijn opgelegd, maar geboden waarvan we hebben gezegd, dat wij ernaar begeren te leven. Wij dienen God niet met zoveel ijver als wij verplicht zijn. Niet alleen in de zin: God heeft zich door zijn genade aan onszelf verplicht, maar ook: wij hebben ons daartoe verbonden in het geloof.

Gemeenschappelijk geloof

Geluk en De Leede hebben gelijk: hoe concreter de preek, hoe uitgesprokenes de gezamenlijke belofte in de dankzegging. En hoe gericht het onderling toezicht, de onderlinge bemoediging en vermaning. Maar ze is nooit meer dan een toespitsing van de openbare geloofsbelijdenis als plechtige belofte van gehoorzaamheid.

Daarom is even belangrijk voor de vernieuwing van de kerk, dat de gemeente de prediking serieus neemt en vervolgens zichzelf in haar geloofsbelijdenis serieus neemt. Het is even belangrijk dat de kerkeraad de prediking serieus neemt en de gemeente houdt aan haar woord.

Dan komt er vraag naar concrete prediking en nauwkeurig toezicht. De ouderlingen zullen er dan op toezien dat hij de openbare geloofsbelijdenis, maar ook bij een doopbediening en een huwelijksbevestiging geen ijdele geloften worden gevraagd. De raad zal het getuige-zijn van heel de gemeente serieus dienen te nemen. De getuige

van een eed is medeplichtig in de kerk. De gemeente maakt ruimte voor onderlinge tucht. Trouw zijn doe je samen. Ontrouw bestrijden ook.

Verval?

Op dit punt ligt het verval altijd op de loer, ook in Gereformeerde Kerken. Denk aan de taaie levensstijl-discussies. Vraag dan niet direct: is de prediking niet direct of concreet genoeg? Ik denk het wel. De vraag is eerder: vindt de prediking de aansluiting bij het leven dat we leiden? De preek moet uitkomen waar de mensen zijn. Komt het Woord vanaf onze kansels nog wel zo ver? Zijn de zonden waar we voor waarschuwen de zonden die zich nu sterk maken, zijn de verleidingen die in de preken besproken worden reële verleidingen? Zijn de verhoudingen in de gemeente zodanig dat we elkaar vruchtbaar en gelovig durven aanspreken op ons gedrag? Neemt we elkaar mee in her blijmoedig dragen van ons kruis, helpen we elkaar onszelf te verloochenen en Jezus' naam te belijden! Hebben we wel tijd voor elkaar? Wat we als gemeente beloven, willen we elkaar daar als gelovigen aan houden? Gaan de ouderlingen na, of de gelovigen werkelijk geestelijke leiding ontvangen? En zijn ze bereid voor te gaan in de strijd tegen de zonde in hun eigen leven en in het leven van de hun toevertrouwde schapen. Zijn ze bereid voor te gaan in de inzet voor het nieuwe teven, ook in de opwekking van hun schapen.

Zien de kerkeraden erop toe, dat de tucht een raak van de gemeente blijft, ook wanneer de 'zaak' in handen van de kerkeraad is?

Veilig bij het heilig onderwijs van het evangelie

Midden in een wereld die God vergeet, heeft het zinn de wapens op te nemen die de Here zelf ter beschikking heeft gesteld. Met behulp van de bediening van het Woord, de sacramenten en de kerkelijke tucht schuilen we bij het heilig onderwijs van het evangelie. 'Daarom moeten zij die in de gemeente onderwijzen of onderwezen worden, het beslist niet wagen God te verzoeken door te scheiden wat Hij naar zijn welbehagen heeft willen samenvoegen (nl. zijn bovennatuurlijke werk van de wedergeboorte en het gebruik van het evangelie). Want door al dat onderwijs wordt de genade geschonken en hne meer wij ons inzetten bij het volbrengen van onze roeping, des te heerlijker openbaart zich het heilzaam werk van God in ons en zo gaat zijn werk des te voorspoediger voort' (D.L. II, 17). Zo sluiten de gelovigen de rijen onder de hoede van het Woord. Dat is geen terugtrekkende beweging. Dat is het geloof dat de wereld overwint. 'En zij bleven volharden bij het onderwijs der apostelen en de gemeenschap, het breken van het brood en de gebeden' (Hand. 2 : 42).

R. ter Beek

De citaten van Geluk en De Leede komen uit L. van Driel e.a. (red.), *Open Boek, Nadere uitwerking van de Open Brief*, Uitg. Boekencentrum B.V., Zoetermeer [1991], 126vv. De citaten uit Calvijns liturgieën via G. van Rongen, *Met al de heiligen. Liturgie in hemel en op aarde, III, Barneveld: De Vuurbaak* [1990], 60. Over het 'voorbereidingsformulier' in de 16e-eeuwse Paltz, aldaar 43. Over de afzwering van de duivel en zijn rataplan, aldaar 152v.

SCHOLASTIEK IN SINGAPORE

Singapore –, imponerende stad-staat in een tropische wereld. Hier leven twee kerken, The Evangelical Reformed Church en The Covenant Evangelical Reformed Church, waarmee de Gereformeerde Kerken contact zoeken om (zoals de synode van Leeuwarden het met het oog op de eerstgenoemde gemeente heeft geformuleerd) 'haar te winnen voor het aangaan van de kerkelijke relatie als daarvoor voldoende basis aanwezig zal blijken'.

Er was in Singapore veel te genieten in persoonlijke contacten (het 'overall Hollanders' gaat zeker hier op!), ook in omgang met de genoemde kerkelijke gemeenten, waar een zondag werd gepasseerd en de dagen daarna intensief kon worden gesproken en dat steeds in een kader, dat het mogelijk maakte dat wie belangstelling had, in de kring kon plaats nemen en kon meedoen in de bespreking.

Er was gevraagd naar een voordracht over *Het verbond der genade*. En dat had hier goede zin! Want in Singapore is er krachtige invloed van de Protestant Reformed Churches in de Verenigde Staten, de kerken die wel worden aangeduid als 'Hoeksema-kerken'. Dat geeft aan het kerkelijk leven in Singapore een heel eigen stempel. Ook de ontmoeting kreeg daardoor een heel eigen karakter: een ontmoeting die een confrontatie werd met 'de theologie' van de Protestant Reformed Churches. Dat kreeg nog een extra accent, omdat we ook één van de predikanten van deze kerken konden ontmoeten, die gedurende lange tijd ondersteunende hulpdienst verricht in de Covenant Evangelical Reformed Church. We waren zondagsmorgens onder zijn gehoor en hij was het 's maandags- en dinsdagsavonds onder het onze.

De ontmoeting met het karakter van een confrontatie werd door de broeders ginds (of liever: een deel van hen) ook gezocht. Ze waren bekend met de opvattingen van de Protestant Reformed Churches over het Verbond en waren daarvan sterk onder de indruk. Ze wilden nu ook graag luisteren naar wat terzake naar voren werd gebracht van de kant van de 'liberated reformed churches'. Men wilde luisteren en men wilde spreken – bij het licht van de Schrift. Dan moet er ook bereidheid zijn in de kring plaats te nemen!

Evenals in de vorige artikeltjes gaat het er ook nu niet om *rapport* van ons bezoek te brengen. Hier volgt niet meer dan een *persoonlijke impressie*. Maar die is dit keer wel sterk gestempeld door het confrontatie-karakter van de ontmoeting!

We waren ver van huis in Singapore en toch voelden we ons in de tropische warmte niet alleen thuis vanwege alle hartelijkheid die van zó veel kanten naar ons toekwam: van de zaterdagavond toen ons vliegtuig landde tot de

woensdagmorgen, toen we afreisden richting Sri Lanka. Maar we voelden ons soms ook helemaal *in Nederland*, al waren het dan ook goeddeels Chinese broeders, onder wie we mochten verkeren.

En waarom in *Nederland*? Omdat de problematiek, waarmee we in aanraking kwamen, zo sterk een *Nederlands*-theologische achtergrond heeft. De theoloog H. Hoeksema, uit Nederland afkomstig was oorspronkelijk predikant binnen de Christian Reformed Churches in de Verenigde Staten. Hij heeft zich vanaf de vroege jaren twintig gekeerd tegen wat hij zag als vervlakking – een *remonstrantse* vervlakking! – van de leer van zonde en genade. Inzonderheid tegen de 'gemene gratie', zoals A. Kuyper die leerde, keerde hij zich. Maar tegelijk (en dat moet nu vooral onze aandacht hebben) verwierp hij ook de mening 'dat de belofte des Evangelies een welmenend en genadig aanbod van het heil van Godswege is aan allen die uitwendig dat Evangelie horen'. De kwestie liep hoog en liep uit op een kerkelijke scheiding. H. Hoeksema werd de centrale figuur in de nieuw gevormde Protestant Reformed Churches. Hij stichtte in Grand Rapids een eigen Seminary en bewees een sterk logisch denkende dogmaticus te zijn. We hebben van zijn hand o.m. een brede verklaring van de Catechismus en een complete dogmatiek.

Zijn verzet tegen de gemene gratie-theorie van A. Kuyper vond in Nederland sterke weerstand bij prof. V. Hepp van de Vrije Universiteit, maar vond begrip bij de hoogleraren S. Greijdanus en K. Schilder. De laatste bracht in de jaren dertig een bezoek aan de Verenigde Staten en trad toen in het krijt voor de afgezette rev. Hoeksema.

Toen ná Wereldoorlog II ook vele 'vrijgemaakten' emigreerden naar de Verenigde Staten en Canada gaf prof. K. Schilder het advies aansluiting te zoeken bij de Protestant Reformed Churches. Niet zonder uiterste noodzaak overgaan tot nieuwe kerk-stichting!

Maar nu bleek al gauw dat Hoeksema gevaar voor zijn kerken dachtte van die vrijgemaakte instroom. Hij had zich wel kritisch tegen Kuyper gekeerd, maar op een belangrijk punt trok hij diens lijn wel door en de lijn van de latere gereformeerde scholastiek. Hij deed dit in de opvatting dat het Verbond *alleen met de uitverkorenen* is opgericht en dat ook de belofte van het Verbond *alleen en uitsluitend* die uitverkorenen geldt en dat daarom over het geloof niet kan worden gesproken als een *voorwaarde* in het Verbond. De belofte van God is on-voorwaardelijk en God vervult die zeker en dus kan die belofte alleen voor de uitverkorenen zijn. Wanneer de Catechismus daarom belijdt dat aan de jonge kinderen in de gemeente van God

de toezegging wordt gedaan van de verlossing van de zonden en van de Heilige Geest, die het geloof werkt (antw. 74), dan leest Hoeksema dat als een toezegging aan de *uitverkoren* kinderen, enz.

Hoeksema verwierp wèl de 'veronderstelde wedergeboorte' van Kuyper, maar niei deze theorie over het Verbond. Hij bouwde die zelfs uit. Her Verbondsleven tussen God en mens zou weerspiegeling zijn van het samenleven van de personen in de goddelijke drieëenheid. Hier, binnen de heilige Drieëenheid, is van geen 'voorwaarde' sprake. Hier is ook geen sprake van de mogelijkheid van verbondsbreuk. Dan ook niet in het Verbond dat God met de mens aangaat. Met de gelovigen en hun kinderen? Zeker, want God werkt 'organisch' in de lijn van de geslachten. Maar het is wèl een verbond met de gelovigen en hun *uitverkoren* kinderen!

Het is duidelijk dat er een grote spanning is tussen dit dogmatisch systeem, dat vanuit de uitverkiezing is opgezet en de Schrift en de gereformeerde belijdenis (en de formulieren, vooral van de kinderdoop). Maar het systeem is verder wel *in zichzelf* logisch gesloten. En het werd ná de Tweede Wereldoorlog in de vorm van een *Declaration of principles* (Verklaring van beginselen) tegen de 'vrijgemaakte' overtuiging gekeerd. In die Verklaring is heel deze theorie vastgelegd. We kunnen daarin onder meer lezen: 'de belofte Gods, die gepredikt wordt in het Evangelie en die htccknd en verzegeld wordt in de beide sacramenten, is niet voor allen, maar voor de uitverkorenen alleen' en verworpen wordt (als dwaalleer!) 'dat de belofte des verbonds voorwaardelijk is en voor allen, die gedoopt worden'.

Z6 gingen de wegen hier uiteen van 'protestant-gereformeerd' en 'vrijgemaakt gereformeerd', ieder ging een eigen weg en er viel een stilte gedurende vele jaren.

Maar geruime tijd later kreeg men van protestants-gereformeerde zijde contact met groepen jonge christenen in Singapore, die in gereformeerde koers wilden gaan. Het zijn nu de Evangelical Reformed en de Covenant Evangelical Reformed Churches in Singapore. De dominé van de 'Covenant'-Church kreeg geheel zijn theologische opleiding in Grand Rapids (Hoeksema) en de predikant van de Ev. Ref. Church voor een gedeelte.

Nu gaat de geschiedenis van ná de wereldoorlog zich hier herhalen! Er komen gereformeerden (vrijgemaakten, ook via Canada en Australië) in Singapore en leggen contact. Ze zijn blij een goed, *gereformeerd* kerkelijk leven hier aan te treffen. Maar bij nadere kennismaking blijkt er óók wel stof tot praten! Op zichzelf niet erg. Maar, helaas wordt vanuit Amerika die Declaration of principles aangereikt. Die heeft al een keer eerder 'goede diensten' gedaan!

In die situatie deden wij, ds. O.I. Douma en ondergetekende, Singapore aan. We hoorden zondagsmorgens een prot. ref. dominé een onvervalste 'prot. ref.' preek houden ('s middags hoorden we trouwens in de Ev. Ref. Church een goede, aansprekende en gereformeerde preek!) over Ezech. 33 : 11. De tekst werd precies een

slag gedraaid, zodat de oproep aan de 'goddelozen' om zich te bekeren in het systeem paste. 's Maandags en dinsdags kregen wij alle ruimte (zeker van de kant van de kerkeraad van de Ev. Ref. Church) om 'onze' overtuiging uit te dragen. In Taiwan had ik al kort gesproken over de kinderdoop. Nu kon en moest het breder. De discussie was geanimeerd en, ongetwijfeld, men wist goed waar de kracht van het scholastieke systeem ligt: in de logische geslotenheid. Zo werden dan de vragen afgevuurd: Is het geloof een *gave* van God in het Verbond? Antwoord: ja. Is (ook) het geloof door Christus verworven? Antwoord: ja. Hoe kan dan datzelfde geloof een voorwaarde in het Verbond zijn -, een voorwaarde die de *mens* moet vervullen? Logisch is de vraag als *kritische* vraag op een rationeel niveau een triuif. Maar het is dan wèl de *autonome* logica, het *autonome* verstand, dat hier dicteert, hoe de omgang tussen God en mens zal zijn! Ef. 2 : 8 (Gods gave) staat niet tegenover de belijdenis van Dordrecht dat de belofte van het Evangelie verkondigd moet worden 'met *bevel* van bekering en geloof' (DLR II,5). De Heilaid, die de soevereine majesteit van zijn Vader in het werk der genade erkent: 'Niemand kan tot Mij komen, tenzij de Vader, die Mij gezonden heeft, hem trekke', Joh. 6 : 44, houdt tegelijk niet op tot zich te roepen: 'geloofi in God, geloof ook in Mij', Joh. 14,1.

Het was een goede zaak in Singapore onder broeders en zusters te zijn, die nog maar kort tot het geloof waren gekomen en een diepe belangstelling toonden in de zaken van het Koninkrijk Gods. Het was goed om deze broeders en zusters met heilige eerbied te horen spreken over de vrijmacht van God. En het was goed om zelf ook in alle openheid en onbevangenheid getuigenis te mogen afleggen van de rijkdom van Gods uitverkiezende liefde van 'vóór de grondlegging der wereld'. Ef. 1,4. En het deed ons goed, toen na de discussies, twee lange avonden lang, sommigen zeiden, dat ze wel hadden begrepen, hoe 'vast' wij stonden in de leer van de uiverkieáng. Dan gaat het niet om 'ons'. Het gaat om het gemeenschappelijk geloof en het elkaar willen verstaan voor Gods aangezicht. Nooit helderder dan in Taiwan en Singapore - onder de Chinezen - heb ik gezien, hoe universeel de gereformeerde belijdenis van de vrije genade is - 'want er is bij God geen aanzien van de persoon'. Maar tegelijk: hoe bedreigd is het geloof niet! Bedreigd - en dat heeft men van de zijde van de prot. ref. churches onderkend! - door het religieuze humanisme, door het 'arminianisme'. We moeten in Nederland dat gevaar niet onderschatten, ook niet als liet in het gewaad van de Evangelische Omroep komt. Hier ook heerst het logische systeem: als God dan het geloof vraagt, dan ligt het ook binnen onze mogelijkheden; anders zou Hij het toch niet vragen? 'Grijp dan de kansen, door God u gegeven.' Maar het geloof wordt niei minder bedreigd als het éne 'logische systeem' in de plaats van het andere komt. De autonome logica heerst en drukt de Schrift aan de kant, als wordt beweerd, dat het in de macht van de mens staat om te geloven of niet te geloven,

maar niet minder als met een beroep op de almacht van God en de vrije genade de roeping, die tot ons uitgaat, van haar kracht wordt ontdaan. Het synergisme (de samenwerking tussen God en mens als het gaat om het bewerken van het heil) kan zich schijnbaar logisch sterk maken. Dat kan het fatalisme ook. Maar beide systemen staan haaks op het Evangelie van de Christus, van wie Dordrecht, dat het synergisme van de remonstranten afwees, toch ronduit belijdt, dat Christus in het Evangelie 'aangeboden' wordt (DLR III/IV,9).

Het is opvallend hoe prof. Hoeksema in zijn dogmatiek herhaaldelijk toegeeft dat zijn systeem (dat van het supralapsarisme) *nier* wordt geleerd in de gereformeerde belijdenis (Ref. Dogm., 164, 333). Hij mag dan daartegenover stellen, dat het toch ook niet door die belijdenis wordt verworpen (333). Maar de *vraag* is wel, of de excessieve wijze, waarop dit systeem wordt gedreven, toch niet de gereformeerde belijdenis uit haar voegen licht. En als dan prof. Hoeksema zegt: 'mijn standpunt is wel *niet* dat van de belijdenis, al wordt het er ook niet door verworpen', hoe kon hij dan (en hoe kunnen zijn leerlingen het vandaag nog?) weigeren in de kerk te ontvangen hen, die wel en dat van harte, de taal van de heijdenis willen spreken om daarin de taal van de Schrift zelf na te spreken? Wordt in de afgeslotenheid, het exclusivisme dat de Prot. Ref. Churches in de jaren vijftig toonden en dat nu weer in Singapore acte de présence wil geven –, wordt daardoor niet de hoogmoed van het sluitende systeem gedemonstreerd? En ook de m o e van dat systeem: *het klopt allemaal, maar het klopt niet op het Evangelie*.

In Singapore worstelden we met de vraagstellingen die in de Nederlandse kerkgeschiedenis dikwijls diepe schade hebben aangericht. Schade aan de eenheid van de kerk. Schade aan het leven van het geloof. Het is goed dat men in Japan zich bezig houdt met de vragen van 'evangelism' en 'election', van de roeping van het Evangelie te verkondigen Sn belijdenis te doen van Gods vrijmacht in zijn genade. Wie hier bezonnen uit de Schrift spreekt, wijst ook in het Verre Oosten de enige weg, die voor de kerk begaanbaar is.

J. Kamphuis

BOEKAANKONDIGING

Een spannende ontdekkingstocht?

Het is een goede zaak wanneer we onze kinderen stimuleren tot zelfstandige Bijbelstudie. Wat is het prettig als daar ook allerlei hulpmiddelen bij zijn.

Bijbelse dagboekjes of andere boekjes die onze kinderen helpen het Woord van God te verstaan. Een van die boekjes is het onderwerp van deze boekaankondiging.

De schrijver Wolfgang Reuter wil, volgens de ondertitel, de kinderen meenemen 'op een spannende ontdekkingstocht langs de brieven in de Bijbel'.

Zo'n titel belooft veel. Met 'spannende' is echter meer een publiekstrekker dan een dekking voor de lading.

In dit boekje wil de schrijver de lezers leren hoe je de brieven in de Bijbel moet leren lezen. Hij geeft in het boekje een duidelijke reeks vragen voor kinderen (en hun ouders?) mee om de brieven in de Bijbel goed te verstaan. Het geheel wordt aangevuld met een aantal voorbeelden.

En achterin staat een helder register met een overzicht van de brieven in de Bijbel. Een sterk hulpmiddel voor uw kind, in dit opzicht.

Al lezende vroeg ik me alleen af voor welke leeftijdscategorie dit boekje bedoeld is. De inleiding is beslist te simpel voor een 10-jarige. Je hoeft aan hem of haar echt niet uit te leggen wat een brief is. Het vervolg vond ik soms weer erg moeilijk voor iemand van die leeftijd. Er wordt heel wat Bijbelkennis vooraf verwacht, vooral achtergrondkennis.

Het positieve van dit boekje is dat het een deel van de Bijbel bespreekt wat voor kinderen vaak erg moeilijk toegankelijk is: De brieven. Het boekje geeft aan de kinderen een duidelijke structuur in de aanpak.

Hoe lees je nu zo'n brief! En men moet daarbij niet alleen denken aan de brieven na het boek Handelingen. Nee, ook de brief van David aan Joab over Uria wordt besproken.

Via opdrachten worden de kinderen goed aan het denken en ook aan het werk gezet.

Het kan ze een beter inzicht in de Bijbel geven. Het lijkt me een heel positieve zaak als u dit boekje samen met uw kind bespreekt. Anders komen de gemaakte vragen in het luchtledige te hangen. Of worden verkeerde antwoorden niet gecorrigeerd.

De illustraties in het boekje zijn eenvoudig, maar functioneel.

Negatief is de soms wat exemplarische benadering van het antwoord op de vraag: Kunnen wij iets van deze brief leren?

Het boekje kan ik in uw gezin, zeker onder uw begeleiding, van harte aanbevelen.

Jetze Baas

N.a.v.: Beste Timotheus. Een spannende ontdekkingstocht langs de brieven in de Bijbel, door Wolfgang Reuter, ven. uit het Duits door P.J. Oudonampsen, ill. Eberhart Platte, uitgeverij Medema. ISBN 90 9353 185 0, 113 pag., f 13,90.

EGYPTENAREN EN HET EVANGELIE IV (slot)

De intellectuele relatie of het metafysische niveau

Wanneer er een genoegzame veritrouwensbasis is gelegd, dan zal de evangelisatie- of zendingsarbeid zich op een ander vlak gaan bewegen. Daarbij zal de affectieve relatie zich gaandeweg verdiepen.

Na de ontplooiing van gevoelens van geborgenheid en veiligheid ontwikkelt zich in het inensenleven de zucht tot exploratie en emancipatie. Men wil zichzelf en de wereld verkennen om aan die wereld zelfstandig deel te hebben. Zo werkt het ook in de evangeliatorische ontmoeting. Gezien de exploratiedrang sraat ieder mens, elke toehoorder, open (hetgeen zich uit in nieuwsgierigheid) voor nieuwe ervaringen en nieuwe kennis. Op dit niveau krijgt men in het bijzonder te maken met het denkvermogen en het denkproces van de (verre) naaste.

In de eerste plaats zal men hebben na te gaan of men wel dezelfde taal spreekt. Of anders gezegd, het is de vraag of spreker en hoorder bij het gebruik van dezelfde woorden ook wel dezelfde voorstelling voor ogen hebben. Het gaat immers om goede communicatie! Dat wil echter niet zeggen dat simpele woorden en populair taalgebruik op zich vereist zijn. Anderzijds kenmerkt de Koran zich door het gebruik van een 'heilige' taal en zijn Egyptenaren gewend aan nieuwe woorden die door het evangelie zijn gekleurd. In ieder geval, simpelheid en populariteit vormen op zich geen garantie voor de verstaanbaarheid noch voor een effectief contact. De verstaanbaarheid hangt af van de vraag of de voorstelling van zaken helder wordt overgedragen. In de (zondagse) evangelieverkondiging mag taalgebruik meer door de Bijbeltaal worden gestempeld, omdat het er dan zeker om gaat zo dicht mogelijk te blijven bij het spreken Gods. In de dagelijkse prediking en omgang met de toehoorders zal het taalgebruik meer beïnvloed worden door de omgangstaal, daar men de toehoorders breder gelegenheid zal geven naar de Bijbel(taal) toe te groeien. De prediker zal zijn toehoorders daarbij benaderen van hinnen uit en hen leiden naar de Schrift toe, niet andersom! Met verstand, namelijk met kennis van zaken (van de waarnemings- en voorstellingswereld en taalvormen van de hoorder), zal op verstandige of respectvolle wijze iegenoves de Here als Spreker en de toehoorder als luisteraar het evangelie worden overgedragen.

Leergesprek

Deze overdracht is vervolgens een kwestie van 'leren' in de zin van doceren of aanleren. De openbaring van God in Christus Jezus zal immers moeten worden gekend.

Daarvoor is nodig na te gaan welke godskennis de toehoorder heeft, of hoever hij is gevorderd in het kennen van God. Op dit vlak is de ontmoeting daarom vooral een leergesprek gericht op het kennismatig overtuigen van de toehoorders van wat in de Schriften is geopenbaard. Ook in dit verband zal veel geduld geoefend moeten worden, daar moet worden bereikt dat de toehoorder een volledig zicht krijgt op het totale evangelie van God, of de volle raad van God geopenbaard in Jezus Christus. De eis van (definitieve) bekering tot God kan alleen worden gesteld wanneer de prediker of docent ervan overtuigd is dat de toehoorders weet hebben van de volle raad Gods, van heel de leer van het Oude en Nieuwe Testament. Het aanleren van deze overtuiging is op dit niveau een intellectueel of cognitief-confrontatie-proces: de ontmoeting wordt meer dan een fysisch fenomeen. Het is het begin van een spiritueel proces waarbij de 'geesten' van boodschapper en toehoorder zich met elkaar meten ten aanzien van de kennis van Gods Woord.

Met komt hier dan ook aan op meer dan een eerlijke medemenselijke benadering van onze naaste. De geestelijke denk- en voorstellingswereld waarin hij verkeert zal serieus genomen moeten worden. Om in het voorbeeld van onze moslim-naaste te blijven, zal ook in dit stadium niet geëist worden, dat hij Mohammed zal afzweren. Maar hem zal worden verklaard dat Jezus meer is dan Mohammed was. Ook al mag Mohammed een belangrijke sociale hervormer geweest zijn in zijn tijd (denk aan de sjari'a!) en o.a. daarom als een heilige zijn vereerd, toch was hij bepaald geen heilige. Geloond zal worden dat geen geestelijk leider ooit echt heilig is geweest, terwijl Jezus blijkens de Schrift nooit zonde heeft gehad noch gedaan. Het heeft dus gevolgen voor de keus van de 'leerstof'. Aan Egyptische christenen zal in dit verband worden aangegeven dat de Schrift meer bekend maakt en anders spreekt omtrent de verlossing in Jezus Christus dan zij tot dusver wisten. Het spreken vanuit de leer van Gods verbond en de verbondsgeschiedenis opent daarvoor boeiende mogelijkheden. Door en tijdens dit cognitieve proces zal de verbondenheid met de toehoorders zich kunnen verdiepen en zal de eenheid in levens- en wereldbeschouwing van boodschapper en toehoorders gaan groeien.

Kort gezegd gaat het hier dus voortdurend om de vraag, waar de naaste in het zijn geestelijk-religieuze bagage staat in vergelijking tot het volle licht van het evangelie Gods.

De spirituele relatie of het metafysische niveau

Het evangelisatiewerk gaat niet op in het vertonen van een hulpvaardig en sociaal vriendelijk gedrag, evenmin in

het overdragen van Bijbelkennis en inzicht, hoezeer dit daarvan de constitutieve elementen vormt. Maar er is meer. De toehoorders moesten niet alleen gekend en bereikt worden in hun culturele context en geobserveerd in hun godskennis of hun verstaan van het christelijke geloof, maar zij zullen ook gekend worden in hun keus voor God in Jezus Christus.

Het gaat in de evangelisatorische ontmoeting bovenal om de vervreemding van God. Daarom zullen anderen niet alleen tot vrienden worden gemaakt en tot leergesprekpartners, maar ook tot medegelovigen. De sociale omgang en het aanleren van kennis is niet een ongeestelijke gebeurtenis, maar ter onderscheiding valt toch ook specifiek te spreken over een spirituele relatie waarin men elkaar treft op het niveau van de Godsverering en waarbij inei elkaar in de ogen kijkt, wetend dat men leeft voor Gods aangezicht.

Op dit geestelijke of spirituele vlak komen wij derhalve te staan voor de wilsbeschikking van de toehoorders: willen zij aanvaarden hetgeen uit de Schriften bekend kan zijn. Het gaat hier dus ten slotte om de geloofsgehoorzaamheid ten aanzien van de Heilige Schrift. Zonder ons hier te verdiepen in de vraag naar het karakter van dit streefverschijnsel uit de sfeer van het geestelijke leven van de mens, kan hier worden gesteld dat het wilsbesluit van de mens zijn wilshandeling bepaalt. De uiterlijke en innerlijke factoren waardoor het wilsbesluit van de toehoorder wordt beïnvloed dan wel gevormd, zijn tot op zekere hoogte na te gaan.

In de evangelisatorische ontmoeting met de toehoorders staat dan de verwerking van de Godskennis centraal en de vraag of, en in hoeverre, zij zich in gehoorzaamheid aan het evangelie willen geven, of voor God willen wegvlugten om zich te bergen in zichzelf. Ergernis die de toehoorders leidt tot afkeer, mag niet veroorzaakt worden door het gedrag noch door een inadequate kennisoverdracht van de boodschapper, maar de oorzaak daarvan moet liggen in afkeer en verwerping van het evangelie. En dat moet helder aan het licht gebracht in de ontmoeting. Omgekeerd mag de hekerigheid van de toehoorders niet blijken te rusten op het gedrag van de boodschapper of de boeiende kennis of kennisoverdracht van de boodschapper, maar op het erkennen en vertrouwen van de waarheid van het evangelie. De onwil van en de remmende factoren bij de toehoorders moeten dus worden bloot gelegd.

Allerlei factoren kunnen de onderwerping aan het evangelie hinderen. Indien een moslim zich laat overtuigen en zich aan God in Jezus Christus wil onderwerpen, grijpt dat diep in zijn sociale relaties in. Uitstoting uit zijn familie- en vriendenkring staat hem dan te wachten. Dit geldt voor een jood evenzeer. Alvorens hem definitief op te ruypen tot bekering zal moeten zijn nagegaan of hem door zijn overgang tot het christelijk geloof wel een nieuw leven wacht. De sociale en economische schade zal goed overwogen moeten worden en een ander (christelijk) leven zal zo voor hem in geestelijk opzicht in dit

leven perspectief moeten hebben. Daarom is het maken van vrienden meer dan een oppervlakkige aangelegenheid. Toch zal moeten blijken, dat hij om Jezus' wil de overgang maakt naar het christelijk geloof. Want het gaat om een duurzame geloofsrelatie. Bij Egyptenaren werkt de traditie zeer reïnmend, maar Egyptenaren in het algemeen oer-conservatief zijn en daardoor moeilijk tot werkelijke veranderingen kunnen komen in hun persoonlijke en sociale leven. Daarom zullen zij in hun geweten geraakt moeten worden met de vraag of zij terwille van het evangelie zich willen reformeren en op gezag van apostelen en profeten willen schikken naar het evangelie van Jezus Christus.

Voordat men echter anderen oproept tot geloof in Jezus Christus en een directe spirituele confrontatie aangaat, moet er verantwoord naar deze confrontatie worden toegewerkt. De moderne toehoorder kan dan aan zijn eigen onwil worden ontdekt, of aan de mate van zijn ongehoorzaamheid aan Jezus Christus. Wanneer inzicht is verkregen in de vraag waar en hoe de moderne mens zich voor God verbergt en heil zoekt in zichzelf, dan zou deze onwil met haar gevolgen kunnen worden uitgebeeld, hetzij op verbale hetzij op aanschouwelijke wijze. Zo zou de moderne mens in een rollenspel met zichzelf, zoals hij geestelijk leeft in zichzelf, en met de verwoestende gevolgen die dit in het menschenleven met zich meebrengt, kunnen worden geconfronteerd. Echter, wanneer niet bijv. in Amsterdam door middel van een rollenspel de moderne mens zonder meer (?) met satan en Jezus confronteert, dan begint men, dunkt me, bij liet verkeerde eind. De toehoorder moet eerst zichzelf zien, zichzelf geobjectiveerd zien, om vanuit zichzelf langzamerhand tot Christus Jezus te worden gebracht!

Ten slotte, voor alle zendingswerk geldt, ook voor liet werken op elk van de bovengenoemde niveau's, dat alleen de Geest van Jezus Christus de bekering van mensen en volken kan bewerken. Hij alleen kan de geloofsverbondenheid stichten, geloofskennis aanbrengen en het hart en de wil van mensen vernieuwen en veranderen. Maar dat heft de verantwoordelijkheid van predikers niet op om met verstand de (verre) naaste te bereiken. De werking van Gods Geest gaat de mens te boven, maar wanneer men in biddend opzien zijn opdracht van de evangelieverkondiging aan anderen vervult, mag ervan worden uitgegaan dat de Geest Gods ook werkt in en door deze evangelieverkondiging. Deze werking van Gods Geest kan belemmerd maar ook bevorderd worden. Door het hanteren van een verantwoorde methode kunnen de belemmeringen worden geminimaliseerd en de mogelijkheden voor de bekering van mensen geoptimaliseerd. Daarvoor bedoelde deze handreiking een aanzet te zijn.

L.J. Joesse

DE ZIN VAN HET HOONGLIED

Mag ik dit artikel beginnen met een persoonlijke herinnering? Op een zondagavond in de nazomer aan het eind van de twintiger jaren hoorde ik in de Ruiten Amstelkerk in Amsterdam voor het eerst prof. (toen nog ds.) K. Schilder. Het ging toen over de beeldendienst (zondag 35). Nog heel goed staat mij voor de geest, hoe Schilder hegen te vragen: Kan dat een verbod van beelden? De bijbel is vol van beelden. En in dit verband zei hij letterlijk: 'Neem het beeld weg uit het Hooglied, en het is een banaal minnelied'.

Wanneer ik nu lees wat er de laatste tijd onder ons over het Hooglied geschreven wordt, vraag ik me af: Houden we van het Hooglied, het Lied der liederen, van dat heilige, canonieke boek wel meer over dan een gewoon, aards liefdeslied?

Terecht kan men er op wijzen, dat de huwelijksliefde van man en vrouw niet onheilig is. Het is zelfs een prachtige scheppingsgave van God. Mits we vasthouden, dat deze innige liefdesgemeenschap alleen binnen het monogame huwelijk mag plaatshebben. We verwerpen ook het dualistisch standpunt. Daarbij is het lichamelijke, en ook het aardse huwelijk, van minder waarde. En tenslotte moeten we het r.k. standpunt bestrijden. Dan is het huwelijk enerzijds een sacrament. Daarvoor is in de Schrift geen grond. Zo wordt het huwelijk overgewaardeerd. Maar aan de andere kant wordt het ongetrouwde leven van kloosterlingen en van de celibataire levende geestelijken als iets 'hogers' gezien.

Nu wordt er tegenwoordig sterk de nadruk op gelegd, dat het in het Hooglied gaat om de (ook erotische) liefde van twee jonge mensen tot elkaar. Van bruidegom tot bruid, of ook van twee jonge mensen, die nog verloofd zijn, en nog niet door de huwelijksband met elkaar verbonden zijn. Daar is uiteraard geen bezwaar tegen. Dit bijbelboek heeft ook een 'letterlijke' zin. Maar we gaan ons toch onbehaaglijk voelen, als men bestrijdt, dat de bruid en de bruidegom in het Hooglied het beeld zouden zijn van de gemeente en Christus. Dat is toch een opvatting, die eeuwen en eeuwen door de gelovigen is aanvaard. We weten dat tradities, ook heel oude, eerbiedwaardige tradities, toch niet absoluut gezegd hebben (zie art. 7 N.G.B.). Maar is het onbijbels, bij het Hooglied te denken aan Christus en zijn bruid, de gemeente? Om haar te werven, kwam Hij ten hemel af. Is het verkeerd, als we op de pinksterdagen, en ook andere zondagen uit ons Kerkboek zingen Gezang 26 : 5:

*'Noordenwind, b wil ontwaken
zuidenwind, doorwaai de hof.
Heil'ge Geest, u zij de lof.'*

Men hoort nu wel, dat het hier om gewone geuren gaat, die je opsnuift als je in de tuin wandelt. Ook denk men wel aan de bruid, die zelf een hof zou zijn. Van haar is die liefelijke geur. Hoe dan ook, is het verkeerd, als men dit 'overbrengt', zoals in Gezang 26? Als men zegt, het is de H. Geest, die blaast, waarheen Hij wil. Die de bruid verzekert van de liefde van de hemelse Bruidegom; en die alles in de gemeente tot bloei brengt. Gezang 26 verklaart Hooglied 4 : 16 geestelijk. En ik heb gelukkig nog nooit een protest daartegen gehoord.

Prof. H.M. Ohmann schreef een boekje over het Hooglied, dat intussen onder ons goed bekend is geworden: *De koning te i-ijk*. Het is een echt Ohmann-boek. Een kostelijke stijl, die alleen deze schrijver zich kan veroorloven. En je merkt door heel het boek heen, dat hier een groot kenner van het Oude Testament aan het woord is.

Maar op een belangrijk punt bevredigt dit boekje toch niet. Namelijk wanneer het gaat om de plaats van Christus in het Hooglied. Volgens Ohmann is die plaats er wel degelijk. Christus is nl. de Overwinnaar van de zonde, ook van de zonde van de twee jonge mensen, die in dit bijbelboek aan het woord zijn. Hun vurige liefde voor elkaar moet zuiver gehouden worden. En ze moeten elkaar trouw blijven tot de dood hen scheidt. En dat kan alleen door Christus, het Lam van God, dat de zonde van de wereld wegneemt. Iedereen stemt daar natuurlijk van harte mee in. Maar dan vragen we toch. Is dit nu de christologische uitleg? Is dit niet wat gezocht, erbij gehaald? Terwijl de voor de hand liggende verklaring verworpen wordt. En is dit dan de hele christologische uitleg? Is de jongeman, de bruidegom, helemaal niet het beeld van Christus? Ohmann oordeelt, dat dit onmogelijk is. Hij heeft hiervoor ook argumenten. Ohmann stemt uiteraard toe, dat de verhouding van God tot Israël meermalen wordt vergeleken met die van man en vrouw. Maar nooit is de innige liefdesgemeenschap beeld daarvan. Ohmann vindt, dat we de tekst geweld zouden aandoen, als we de liefdesuitingen in Hooglied (omhelzingen enz.) op Christus zouden toepassen. Christus toont immers zijn liefde aan het kruis en niet als een inan, die in zijn vrouw opgaat. Ik heb enige moeite met die redenering. Het gaat hier toch om beeldspraak. Ook het beeld van Vader wordt ook van God gebruikt. Zoals een vader kinderen verwekt, en ze ook verzorgt en opvoedt, zo heeft God ons toch ook door zijn Woord en Geest verwekt, (weder)geboren doen worden. En zo verzorgt Hij ons ook, meer dan een aardse vader. We zeggen dan ook niet, dat we God niet kunnen vergelijken met een vader, die kinderen verwekt, verzorgt en liefheeft. De bijbel spreekt te vaak en te duidelijk in

dit beeld. En zo spreekt de Schrift ook van het beeld van inan en vrouw, van bruidegom en bruid. Waarom zouden we het dan niet mogen 'overbrengen'? De liefdesbeleving tussen man en vrouw is uiteraard anders dan de omgang van de Here met zijn volk, van Christus niet zijn gemeente. Maar het punt van vergelijking is juist dat het een heel innige gemeenschap is. Daarom kun ik zo moeilijk begrijpen welke bezwaren men heeft, om het beeld in het Hooglied te bewaren.

Hoe moeten we, als we het beeld in Hooglied laten vallen. Efeze 5 : 22-33 verklaren, en vooral vers 32: Dit geheimenis is groot, doch ik spreek met het oog op Christus en de gemeente. Wat moeten we beginnen met II Kor. 11 : 2, waar Paulus zegt: Ik heb u verbonden aan één man, om u als een reine maagd voor Christus te stellen'. En, om niet meer te noemen, wat spreekt het slot van Openbaring duidelijk over de bruiloft van het Lam, en van het nieuwe Jeruzalem, dat als een bruid voor haar man getooid is.

Er is nog iets in het boekje van prof. Ohmann, dat me nioeite geeft. Er wordt nl. betoogd, dat de liefde van de jonge man en vrouw, in het Hooglied, beschreven, niet is die van een bruidegom en bruid, die elkaar al volkomen bezitten. Het zou gaan om nog verloofde jongelui, die zich voorbereiden op het huwelijk, maar nog nader kennis met elkaar moeten maken en toegroeien naar de huwelijksdag. Maar dan gaan die verloofden toch wel rijkelijk ver als ze elkaars schoonheden en bekoorlijkheden beschrijven en prijzen (4 : 1-5, 7 : 1-9).

Onbevange lezing moei ons m.i. tot de conclusie brengen, dat liet hier gaar oin geliefden, die elkaar reeds geheel bezitten.

Niet zinnebeeldig?

Men keert zich tegenwoordig sterk tegen de allegorie, tegen het vergeestelijken. En daar is ook reden toe. In de allegorie wordt elk trekje vergeestelijkt. Dan komt men tot allerlei vernuftige vondsten, die echter weinig waarde hebben. Men heeft b.v. gezegd, dat de zestig koninginnen en tachtig hijvrouwen van Salomo (6 : 8) de ketterijen in de kerk waren. Die hoorden er niet hij. Er is maar één wettige vrouw, eii ook maar één ware leer. Al de bekoorlijkheden van de bruid werden ook 'overgebracht'. Dat heeft veel kwaad gedaan. Maar het misbruik heft het gebruik niet op. Er is, zoal? we zagen een vergeestelijking, die gegrond is op de Schriften. Bovendien moeten we onderscheid maken tussen allegorie en typologie.

G.Ch. Aalders zegt in zijn commentaar op het Hooglied, dat dit lied heenwijs naar de rijke en diepe liefdesverhouding tussen Christus, de hemelie Bruidegom, en de kerk, zijn aardse bruid (pag. 1'd).

Niet alleen Aalders, ook W.H. Gispen uit zich in deze geest. We lezen van hem 'Zonder dat elk onderdeel zich behoeft te dekken wordt hier dus de verhouding tussen Christus en zijn gemeente afgeschaduwd. Inderdaad is dit de enige bevredigende opvatting van het Hooglied' (*Bijbelse Encyclopedie*, 1950, p. 218).

Tenslotte wijs ik nog op J.C. Sikkel in *De Heilige Schrift en haar Verklaring* (Amsterdam 1906). Na meer dan 80 jaar is het woord van deze vurige prediker nog altijd actueel.

Sikkel karakteriseert het hoek Hooglied als 'Liefdesheerlijkheid'. We lezen 'De vrouw, de bruid-vrouw is in haar liefde de hoogste en schoonste gave Gods in de schepping, in haar komt het zoetste levensgeluk Adam in het Paradijs tegemoet, zij is de heerlijkheid des mans. Hei huwelijk, de huwelijksliefde is ook na den val de hoogste, schoonste natuurlijke levensopcnharing, het echte huwelijk de hoogste natuurlijke zedelijke gemeenschap in het leven.'

Maar ook: 'In de gemeenschap van den Christus met zijn gemeente worden het scheppingssymbool en de type, ook de allegorie van het Hooglied vervuld. Die gemeente is zijn Bruid, die Hem door alle gevaren van verleiding heen, als een reine maagd zonder vlek of rimpel moet worden toegebracht. En niet het Avondmaal van de bruiloft de.; Lams gaat de eeuwige heerlijkheid der liefde in' (*a.w.*, pag. 96/7).

Zouden we in de uitleg en de prediking van het Hooglied niet meer mogen wijzen op Christus en de gemeente. op de Here en zijn volk, op de bruiloft des Lams, het zou naar ons gevoelen toch een verarming van de prediking betekenen. En dat is toch juist niet de bedoeling van hen, die de nieuwe opvattingen van het Hooglied verdedigen.

M.J. Arntzen

REACTIE

ANTWOORD AAN DR. M.J. ARNTZEN

Om te beginnen willen wij dr. Arntzen, ons goed bekend, danken voor zijn reactie.

Dr. Arntzen begint met een persoonlijke herinnering: een preek van K. Schilder over Zondag 35 H.C. De preek door hem toen gehoord is, voorzover ik kon nagaan, iiii in druk uitgegeven en dus voor schrijver dezes niet bereikbaar. Een leeftijdsverschil van 16 jaren geeft in dit opzicht aan dr. Arntzen het prae Schilder langer te hebben gekend. In de late twintiger jaren 'kwam ik nog maar net kijken'. Dat K.S. de bewuste woorden over het Hooglied gezegd heeft willen we niet betwijfelen. Maar indien ja, wat dan nog? Het kan een van de los daarheen geworpen uitspraken zijn geweest, die ik me uit de jaren dat ik

zijn colleges volgde ook zo goed herinner. Ze werden geuit in de snelle vaart van de gedachten van deze flitsende geest. Moeren we K.S. daarop vastpinnen voor altijd? K.S. is niet meer onder ons, maar hij was er de man voor om hier over door te praten! En, als hij daar in 1928 of 1929 of wanneer het zal zijn geweest, helemaal achterstond... dan zouden we nog willen opmerken dat K.S. in later jaren ook in dit opzicht een ontwikkeling heeft door-gemaakt. Wij voor ons hebben die eens nagegaan aan de hand van wat wel tot onze beschikking stond in de Schriftoverdenkingen en preken die van hem zijn nagelaten en in de helaas onvoltooide *Verzamelde Werken* zijn opgenomen.

Het was K. Schilder, die met zijn laatste Schriftoverdenking (Afd. 2, deel III, 207-213) en bepaald de preek over Hooglied X : 11 en 12 (*Verz. Werken*, Afd. 1, deel III, 171-187) mij op een spoor heeft gereid dat uiteindelijk heeft geleid tot het schrijven van mijn boek. Waar wij, zoals voor zo heel veel, Schilder erg dankbaar voor zijn. Doch terug tot dr. Arntzen. Arntzen zegt de traditie niet te willen verabsoluteren. Maar hij kent er wel hoge waarde aan toe. Wij onzerzijds achten het geboden met die traditie af te rekenen. Omdat zij op veel punten niet verantwoord is. En de Bijbellezer in de mist laat leven. Ik heb ouden gekend, die in de mond de traditie hielden, maar in hun hart de houdbaarheid ervan hebben betwijfeld. Waarom anders sloegen sommigen uit de vorige generatie het boek bij de lezing aan tafel maar liever over! Waarom voelden anderen zich bij het lezen onbehaaglijk? Neem me niet kwalijk, maar ik kan in de beschrijving van de jongeman mijn Heiland niet herkennen! Met geen mogelijkheid. Dan moet men mij uit de tekst van dit hoek maar eens aantonen dat en waarin hij aan haar overlegen (superieur) is: of als haar redder, haar heiland optreedt. Wat hij met haar doet is minnekozen (het woord vrijen is in onae tijd belast), zich aan haar schoonheid verlustigen. Zoals een verliefde jongen, die beeft van opwindning als hij het meisje van zijn dromen ziet. Aan Arntzen zou ik willen vragen: Durft u zeggen, dat Christus zijn gemeente bekijkt met de ogen waarmee die jongen zijn meisje bekijkt? Ik kan niet snappen, dat men bij het haastig overbrengen van de trekken van het beeld, niet teruggedeinsd is voor 4 : 9 'Gij hebt mij betoverd, mijn zuster, mijn bruid'. Heb je nou ooit: Een Christus die van zijn kerk verklaart: U hebt mij betoverd! En dat is de betekenis van de hier gebruikte woordstam van het werkwoord. Van Meyetifeldt: De betekenis is hier zoals vaker bij de Pi'el-stam, privaat: 'Gij hebt mij van mijn bezinning beroofd.' En wat moeten we denken van Hooglied 6 : 5: 'Wend Uw ogen van mij af, want in verwarring brengen zij mij'. Hoe durft men dat op Christus over te brengen? Ik kan er niet hij. Begrijpt men dan niet dat dit grenst aan het oneerbiedige? Weet dr. Arntzen niet dat men met beeld en beeldspraak – en die is er in het Hooglied – uiterst voorzichtig om moet gaan?! En letten op het 'derde van vergelijking'? En dat zorgvuldig vaststellen vanuit de context in een gegeven boek? 't Is net als met de allego-

rie, waarvan Schilder eens zei: Als de H. Schrift er zelf een maakt, b.v. in Galaten 4, dan gaan we niet die bepaalde allegorie aan het werk. Maar wij moeten ons er verder niet aan wagen! Wat we maar willen zeggen: Als het de HERE behaagt de relatie tussen Hem en Israël of de kerk met een huwelijk te vergelijken, dan geeft de Bijbel dat ook in zoveel woorden aan. Juist. En er is niets in het gehele boek Hooglied – waar trouwens de naam van Jahwe maar een keer wordt genoemd (X : 6) (er zijn Oud-testamentici die zich afvragen of we dit als Godsnaam moeten opvatten hier) – dat ons daartoe aanleiding geeft. In de door mij in mijn boek genoemde hoofdstukken uit Hosea, Jeremia en Ezechiël ligt dat heel anders. Het is een taak van zuivere exegese daarop goede acht te geven. Daar komt bij, dat wij terdege onderscheid moeten maken tussen liefde in ruimer zin en die liefde waarin de seksuele factor een legitieme en bepalende plaats heeft. Dat is al zo in de inter-menselijke verhoudingen. Enkele voorbeelden ter illustratie. Een moeder steelt haar zoon van 16 jaren nog een. Moeten we dan meteen denken aan incest? Een vader die naast zijn dochter op de canapé zit slaat speels zijn arm om haar heen. Is dat incest? Een broer rolt stoeiende met zijn zuster, die hem plaagde, over de vloer. Incest? Welnee! 'Honi soit qui mal y pense'! Leggen de Fransen (schande over hem die er kwaad van denkt). Dat wil niet zeggen dat er geen incest is. Het is bar en bars wat er in dit opzicht de laatste jaren aan het licht komt. Gevallen uit vroeger tijden, toen de traditie nog oppermachtig heerste, die het Hooglied haastig vergeestelijkte en seksuele instappen maar graag in de doofpot stopte. Want daarover praatte men niet. En de arme slachtoffers moesten maar verder zien te komen in 'n verzwijg-cultuur. En dat liefde? Er is heel veel liefde waarin de seksualiteit niet aan bod komt; en niet mag komen. Zij zou de verhouding vertroebelen en schade aanrichten. In de gemeenschap der kerk heb ik de broeders en zuster lief en dat viereen we aan het Heilig Avondmaal, maar slechts met één ben ik gehuwd. In de huwelijksverhouding komt de seksuele differentie tussen man en vrouw in beeld. Nog met meer voorbeelden kan onze stelling worden toegelicht. Ik heb boezemvrienden gekend. Ze waren onafscheidelijk vii elkaar. Waren dat per definitie twee 'homo's' zoals men vandaag zegt? Nee toch!

Als we hij mensen al zo voorzichtig moeten zijn, hoeveel te meer bij de HERE God?

De liefde in het Hooglied draagt onmiskenbaar een seksueel stempel. Prachtig. Daar mag het. Spelenderwijs noemen ze elkaar broer en zus, maar de gedachte aan incest ligt ver weg. Ze noemen elkaar bruidegom en bruid, of liever hij noemt haar zo. Mooi! Hun liefdesrelatie wordt al bij voorbaat civerschenen door de glans van het komende huwelijk. Het gaat over twee jonge mensen die nog niet zijn gehuwd!

Daarover nog dit. Het Hooglied is geïnspireerd door de Heilige Geest. Allen zijn het daarmee eens. Het Hooglied maakt ook deel uit van de oosterse liefdesliteratuur; zoals

Spreuken en Prediker van de oud-oosterse wijsheidsliteratuur. En de Psalmen vertonen de characteristicen van de oud-oosterse poëzie. Welnu, in de oosterse liefdesliteratuur van Arahic, Perzië en India zijn nu eenmaal de geliefden nooit *gehuwd*. Natuurlijk niet. De deuren en de vensters van de echtelijke slaapkamer zijn in het Oosten gesloten. Daar gluurde men niet door een kier naar binnen. Dat is hoogst onwelgevoelig. Over de daaraan voorafgaande tijd handelen al die oosterse liederen en boeken. Dan zie je die jongen en dat meisje op straat. En zij zien elkaar. En hij is van haar of zij van hem ondersteboven. En de oosterse literatuur – vooral die van het oude India – schildert met welbehagen de momenten waarin die twee aan elkaar twijfelen: Zou zij liet wel menen? Zou hij wel trouw zijn aan mij? Zo is het liefdesleven met zijn ups and downs. Dat houdt de spanning er in. Hoe mooi is het niet als zij bij elke nieuwe ontmoeting in hun hoop en overtuiging bevestigd worden? Zo gaat dat. Zo is het ook in het Hooglied.

'Maar is dat geen anticiperen op het huwelijk'. hoor ik iemand mompelen. Wat bedoelt men met anticiperen? Als jongen en meisje elkaar intact laten, en wederzijds het geheim, dat zij voor elkaar zijn eerbiedigen om dat na gegeven publiek ja-woord te ontsluiten, dan is het niet erg dat twee jongelui zich door goede voorlichting, in onderling gesprek enz. daarop voorbereiden en daar naar toe leven. Anderen kunnen er in de huwelijksnacht wel eens ongewenste situaties zich voordoen. Als we maar beseffen dat we hier een gevaarzone binnentreden.

We eindigen. Dr. Arntzen, mijn gesprekspartner komt terug op een publicatie die al weer drie jaren oud is. Wel wat laat. Maar goed, ik sta hem graag te woord: hem die zestien jaar ouder is en tegen wie ik opzie als mijn meerdere. Zo langzamerhand schuif ik met lenen de, wat we nriemen, oudere generatie in, die door de jongeren zeer kritisch wordt bekeken. Hoe zal het met het Hooglied gaan in de toekomst? Afwachten maar. Wij menen het onze te hebben bijgedragen.

H.M. Ohmann

¹ F.H. von Meyenfeldt. *Het hart (Leb, Lebab) in het Oude Testament*. Leiden 1950. 201. Zie ook E. Jenni, *Das hebräische Piel*, Zürich 1968, 274. du hast mich verzaubert, du hast mir das Herz, [den Verstand] genomen

COORNHERT HERDACHT

Ter gelegenheid van de vierhonderdste sterfdag van Dirck Volckertszn. Coornhert (oktober 1990) is bij de Walburg Pers een bundel studies over hem verschenen. De schrijvers van de bundel hebben zich ten doel gesteld Coornhert in al zijn facetten te belichten.

Dat doel hebben zij, voorzover dat mogelijk is, bereikt. In deze bundel wordt uitgebreid ingegaan op Coornherts theologische en filosofische interesse, en zijn betekenis voor de literatuur en beeldende kunst. Hij komt hierin naar voren als een typisch produkt van de Renaissance, die voluit betrokken was bij alle politieke en godsdienstige kwesties, welke in de 16e eeuw hier in de Nederlanden speelden. Uiteraard worden ook zijn ideeën over recht en wetgeving besproken. Eén studie staat wat meer op zichzelf. De verhouding tussen Coornhert en Willem van Oranje wordt daarin besproken. De bundel wordt ingeleid door een overzicht van het leven en werk van Coornhert en uitgeleid door een bibliografisch overzicht.

Coornherts theologische uitgangspunt, het perfectisme, is een steeds terugkerend element in de verschillende artikelen van de bundel. Het artikel over zijn theologie gaat hier expliciet op in. Daarom behandel ik dat als eerste wat uitbreider.

Deze studie, geschreven door mevr. dr. Berkvens-Stevelink, komt wat ongestructureerd over. Nu valt het ook niet mee om het theologisch gedachtegoed van Coornhert te structureren, omdat deze ideeën vooral in polemiek met anderen tot stand kwamen.

Berkvens constateert dan ook dat Coornherts theologie paradoxale trekken vertoont. Hij was enerzijds wat spiritualistisch, maar hij streefde toch ook naar rationele argumenten in religieuze zaken. Bovendien had Coornhert een mystieke aard (wat blijkt uit zijn contacten met de mystieke stroming Het Huis der Liefde), maar werd hij toch vaak 'libertijn' genoemd. Naast deze paradoxen is hij volgens Berkvens ook moeilijk Coornhert in een bepaald kerkgenootschap te plaatsen. Hoewel hij van huis uit rooms was, heeft hij weinig begrip gehad (op zijn zachtst gezegd. Idj) voor christelijke geïnstitutionaliseerde stromingen, van roomse dan wel protestantse aard. Desondanks maakt Berkvens wel duidelijk dat Coornhert

geschaard kan worden onder de bijbelse humanisten van de 16e eeuw. De kern van hun denken is het perfectisme, de volmaaktheidsleer. Deze leer houdt in dat de mens in staat is in Gods hulp op deze aarde volmaakt te worden. Coornhert baseert dit op de tekst uit Matteus 5, waarin volgens hem gezegd wordt dat de mens net zo volmaakt moet zijn als zijn Vader in de hemel. Deze volmaaktheid (die overigens niet te maken heeft met een mystieke ont-hechting aan liet aardse bestaan), kon volgens hem via een aantal fasen bereikt worden. Deze weg liep van de goddeloze zondaar naar de wedergeboren mens die zich niet meer door zijn begeerte laat leiden. Zelfs dan is de volkomen wijsheid nog niet bereikt. De wedergeborene moet nog de ontwikkeling van 'zwak kind' naar 'wijze vader' doormaken. Dit gaat niet van de een op de andere dag maar het is een zeer geleidelijk proces. Dat de mens steeds weer terugvalt, was voor Coornhert het bewijs van de geleidelijkheid van dit proces.

Berkvens geeft verder aan dat Coornhert zich vanuit deze leer fel tegen de calvinistische erfzonde-leer en de pre-destinatie verzetste. Hij beschouwde deze dogma's als menselijke opinies welke niet in de Bijbel te vinden zijn. Berkvens concludeert dat onder andere Coornhert er voor gezorgd heeft dat het crasmiaanse erfgoed kon blijven voortbestaan.

Maas artikel is voornamelijk beschrijvend van aard. Het is een goede beschrijving van Coornherts theologie, maar de werkelijke theologische controverses in de 16e eeuw komen op deze manier niet zo goed naar voren. Overigens, wordt dat door de samenhang met de andere artikelen wel duidelijk.

Het perfectisme komt ook in Coornherts proza, in zijn toneelstukken en in zijn prentkunst naar voren. Hij laat de mensen zien en horen dat ze volmaakt kunnen worden door hen er voortdurend op te wijzen dat ze het goede moeten nastreven om tot de 'ware wijsheid' te komen. Ook zijn ideeën over recht en wetgeving zijn hierop terug te voeren. Misdadigers moesten zeker gestraft worden maar niet door middel van de doodstraf, maar door bijvoorbeeld dwangarbeid. Op die manier waren ze nuttig voor de maatschappij en wellicht kwamen ze tot inkeer.

Het tweede artikel waar ik nog aandacht aan wil geven is geschreven door de Coornhert-biograaf, H. Bonger. Hij heeft de studie over de verhouding tussen Coornhert en Willem van Oranje geschreven. Bonger probeert aan te tonen dat Coornhert en Willem van Oranje hechte vrienden van elkaar waren. Hij geeft aan dat er tussen deze twee personen veel overeenkomsten in ideeën bestond. Bonger concludeert echter veel te snel en komt zo tot erg stellige uitspraken. De vriendschap wordt bijvoorbeeld gebaseerd op de bezoeken die Coornhert als stadssecretaris van Haarlem aan de prins gebracht heeft. Hij realiseert zich niet dat deze bezoeken louter functioneel waren en dat uit verslagen of brieven niet op te maken is dat Coornhert en de prins een bijzondere band hadden. Toch

schrijft hij: 'De vriendschap tussen de prins en Coornhert ontstaat bij het geven van nioodelinge verslagen door Coornhert aan de prins.'

In het begin van het artikel verbaast Bonger zich erover dat geen enkele historicus zich gebogen heeft over de verhouding tussen Willem van Oranje en Coornhert. Hij suggereert dat deze historici waarschijnlijk het aandeel van Coornhert te gering vonden. Bonger had zich beter bij deze gangbare mening aan kunnen sluiten.

De bundel ziet er erg mooi uit met een overzichtelijk notenapparaat en veel illustraties ter verlevendiging van de inhoud. Verder maken de artikelen het zeer goed mogelijk een beeld te vormen van de veelzijdigheid en van de ideeën van Coornhert. Ook wordt duidelijk dat Coornhert in al zijn verdraagzaamheid juist erg onverdraagzaam was ten opzichte van andersdenkenden. Het is de moeite waard er kennis van te nemen. Onder andere omdat Coornhert een boeiende historische figuur was. Coornhert kan bovendien een van de bronnen van het vrijzinnig christendom genoemd worden. Reden temeer hem nader te bestuderen.

Lineke de Jong-Kooij

Lineke de Jong-Kooij heeft geschiedenis gestudeerd aan de Rijksuniversiteit te Leiden met als hoofdvak Vaderlandse Geschiedenis.

N.a.v.: H. Bonger, J.R.H. Hoogervorst, M.E.H.N. Mout, I. Schöffer, *Dirck Volckertszoon Coornhert, dwars maar recht* (Zutphen 1989), De Walburg Pers, f. 39.50.

De Dode-Zeerollen en het vroege christendom

In *Centraal Weekblad* werd in de rubriek 'Informatief' iets overgenomen dat van joodse zijde over de nog steeds in studie zijnde Dode-Zeerollen werd geschreven:

Vroege christendom

Prof. dr. Emanuel Tov, leider van het team dat de publicatie van de zgn. 'Dode-Zeerollen' verzorgt, wordt voor *Levend Joods Geloof* (liberaal joods) geïnterviewd door Manja Ressler. Zij vraagt naar de relatie tussen het vroege christendom en het jodendom.

"Naar mijn gevoel is er geen positief materiaal dat een connectie aangeeft tussen de Dode-Zeerollen en het christendom. Er zijn geleerden, die beweren dat er fragmenten van het Nieuwe Testament bij zijn, in het Grieks, uit grot nummer 7. Maar dat is onzin. Dat zijn een paar kleine fragmentjes, en daar staat dan: 'En hij zei...', bijvoorbeeld. Dat soort dingen. Dat zou eventueel tusschen Nieuwe Testament kunnen zijn, dat zou de Septuaginta kunnen zijn, of een liefdesroman of wat dan ook. Er zijn onlangs C 14 testen gedaan op veertien van de rollen en die blijken allemaal van voor de christelijke jaartelling te zijn. Dus chronologisch kan het ook al moeilijk. Enige directe verhouding tussen het jonge christendom en de Qumran-rollen zien we niet. Jezus wordt helemaal niet genoemd in de Dode-Zeerollen, en Hij citeert zelf ook niet uit de Dode-Zeerollen. Maar er zijn verbanden. neem nou de term 'het Nieuwe Testament', eigenlijk is dat verkeerd, het is eigenlijk 'het Nieuwe Verbond'. En dat 'Nieu-

we Verbond' wordt zowel in het Nieuwe Testament genoemd als in de Qumran-rollen. Maar dat wil niet zeggen dat ze van elkaar afhankelijk zijn. Dat zegt alleen dat ze beide in een bepaalde verhouding tot het jodendom staan. Dat neemt niet weg dat alles heel interessant is voor het christendom en ook voor het jodendom. We begrijpen het christendom een klein beetje beter, omdat we de Esenieten en de jonge christenen zien als splinterbewegingen die zich afgesplitst hebben van het jodendom."

Samenzwering?

In het interview verdedigt prof. Tov zich tegen het idee als zou er een samenzwering zijn om de publicatie van Dode-Zeerollen tegen te gaan.

"Er zijn allerlei redenen, voornamelijk dat de mensen die rollen tot hun beschikking hadden, geen tijd hadden. Zelfs de belangrijke professoren die die rollen bestudeerd hebben moesten hun brood verdienen, er was niemand die hen geld gaf voor het bestuderen van die rollen. Of er behalve gebrek aan tijd en gewonnene nalatigheid nog andere redenen waren, dat is de vraag. Er wordt beweerd dat er een katholieke samenzwering is om materiaal achter te houden, maar dat lijkt me onzin. Ik zou niet weten wat er in zou moeten staan dat schadelijk zou kunnen zijn voor christenen of voor joden. Het zijn alleen een paar tweede- en derdehands geleerden die beweren dat er materiaal wordt achtergehouden."

Wat de christenen als 'splinterbeweging' betreft: Ook Paulus kende deze diskwalificatie al toen hij zei: Ik erken dat ik naar die weg, die zij een secte noemen, inderdaad de God der vaderen vereert (Hand. 24 : 14).

W.G. de Vries

Leest u DE REFORMATIE van een ander?

Neem zelf een abonnement voor maar £ 44,75 per halfjaar

Vul onderstaande bon in en duur hem in een open envelop zender postzegel aan:
De Reformatie, Antwoordnummer 10,4460 VB Goes.

Of bel even: 01 100-15591

Ju, ik wil voortaan De Reformatie elke week in mijn brievenbus.

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Ik wacht met betalen op uw acceptgirokaart.